

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ДЕНИСЕНКО Вадим Ігорович

УДК: 94(477)«1990/2014»

**ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ
ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ ВІКТОРА ЯНУКОВИЧА (2010–2014 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Запоріжжя, 2021

Дисертацією є монографія.

Роботу виконано на кафедрі новітньої історії України Запорізького національного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
ФРОЛОВ Микола Олександрович,
Запорізький національний університет,
ректор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
КУЛЬЧИЦЬКИЙ Станіслав Владиславович,
Інститут історії України НАН України,
головний науковий співробітник
відділу історії України 20–30-х рр. ХХ ст.

доктор історичних наук, професор
БОРОДІН Євгеній Іванович,
Дніпропетровський регіональний інститут
державного управління Національної
академії державного управління
при Президентові України,
перший заступник директора

доктор історичних наук, професор
ІВАНЕНКО Валентин Васильович,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
професор кафедри східноєвропейської історії

Захист відбудеться «22» червня 2021 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.051.01 у Запорізькому національному університеті Міністерства освіти і науки України за адресою: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корп. 1, ауд. 50.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Запорізького національного університету Міністерства освіти і науки України за адресою: 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корп. 2.

Автореферат розісланий «22» травня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю. О. Каганов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. У сучасної української історичної науки дослідження доби незалежності не є фаворитом. Побутує думка, що це царина політології, соціології та інших суміжних із ними дисциплін, а «справжній» історик має витримувати дистанцію з досліджуваними явищами і братися до роботи, лише коли суспільне ставлення до цієї частини минулого втратить емоційну гостроту. На нашу думку, такий підхід є глибоко хибним. По-перше, щодо низки історичних тем, навіть попри вже солідну часову дистанцію, не припиняються гострі дискусії. Досить згадати Національну революцію XVII ст., Івана Мазепу, українське національне відродження XIX ст., визвольні змагання 1917-1921 рр., Голодомор 1932-1933 рр. Цей перелік далеко не вичерпний, але добре ілюструє тезу, що час не є достатнім запобіжником для емоційної нейтральності. По-друге, в умовах дефіциту наукових праць вакуум відповідей на гострі питання заповнюється псевдонауковими та відверто маніпулятивними твердженнями. По-третє, політологічні та соціологічні студії часто зосереджуються виключно на досліджуваному об'єкті, ігноруючи історичний контекст. Повною мірою ці зауваження є справедливі й щодо правління четвертого українського Президента Віктора Януковича.

2010-2014 рр. стали кульмінацією існування в Україні гібридного режиму, що постав на руїнах радянської економічної, соціальної, політичної та духовної систем внаслідок «незавершеної революції» 1991 р. В. Янукович не був винахідником ані неформальних кланів, ані всеосяжної політичної корупції, ані потужних фінансово-промислових груп. Однак саме за його правління ці явища в українському суспільстві досягли максимального розмаху. Внутрішні суперечності створеного четвертим Президентом режиму наприкінці його правління стали настільки гострими, що цілком закономірно призвели до його краху внаслідок Революції Гідності. А російська агресія в Криму та на Сході України відкрила якісно нову сторінку історії нашої країни. Дослідження витоків, становлення, механізмів влади та долі режиму В. Януковича є конче актуальним та затребуваним у сучасній науковій та суспільній думці. Воно дає ключ до розуміння процесів розвитку українського суспільства протягом 1991-2013 рр., а також створює необхідний фундамент для вивчення історії України доби російсько-української війни після 2014 р.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тем науково-дослідної роботи Запорізького національного університету: «Суспільно-церковні трансформації в Україні у XIX – XXI ст.» (№ держреєстрації 0114U002661), «Дискурс-аналіз сучасних соціальних комунікацій: парадигмальні, медіакритичні та медіаосвітні аспекти» (№ держреєстрації 0116U004857).

Об'єктом дослідження є політична система України протягом 1990 – 2014 рр.

Предмет дослідження – особливості формування та функціонування режиму особистої влади В. Януковича.

Метою роботи є детальний аналіз обставин та причин виникнення, структури, механізмів влади та внутрішніх суперечностей режиму четвертого Президента України.

У роботі постулюються такі **дослідницькі завдання**:

- з'ясувати стан дослідження режиму В. Януковича в українській та зарубіжній науковій думці;
- визначити історичний контекст становлення режиму протягом другої половини ХХ – на початку ХХІ ст.;
- висвітлити політичний досвід В. Януковича напередодні обрання Президентом;
- розкрити зміст «авторитарного повороту» 2010-2011 рр.;
- описати склад та значення для режиму найближчого оточення В. Януковича;
- охарактеризувати фінансовий базис режиму;
- дати оцінку ролі Партії регіонів у владних механізмах;
- дослідити кураторство представників донецького клану над силовими структурами;
- проаналізувати відносини В. Януковича з регіональними елітами;
- продемонструвати вплив зовнішньополітичних векторів на еволюцію режиму;
- розглянути причини краху владної вертикалі В. Януковича;
- відтворити хронологію падіння режиму під час Революції Гідності 2013-2014 рр.

Наукова новизна одержаних результатів визначена постановкою проблеми, комплексним підходом до її вирішення, новими обґрунтованими положеннями, що вирішують важливу проблему в історичній галузі науки.

Уперше у вітчизняній історіографії здійснено комплексний історичний аналіз формування та функціонування політичного режиму В. Януковича.

Описано історичний контекст, у якому відбувалося становлення режиму, – протягом другої половини ХХ – на початку ХХІ ст.

Через призму аналізу та реконструкції політичної біографії В. Януковича визначено його політичний досвід напередодні обрання четвертим Президентом України.

Визначено специфіку взаємовідносин В. Януковича і його «клану» з регіональними елітами України.

Комплексно досліджено систему формування, комплектування та функціонування політичної системи України та вищих органів влади, зокрема в умовах трансформації політичного режиму В. Януковича.

З'ясовано склад та особливості кооптації до найближчого оточення четвертого Президента України – «сім'ї».

Досліджено історію трансформації Партії регіонів. Визначено місце та роль ключових акторів цієї партії у процесі узурпації влади В. Януковичем та його «сім'єю» у 2010-2014 рр.

Доведено значення та з'ясовано роль представників «сім'ї» у зміцненні режиму через підпорядкування їм ключових посад у фінансових та силових структурах України.

З'ясовано причини та показано особливості різкої зміни зовнішньополітичного вектора України з умовно проєвропейського на проросійський.

Відтворено реакцію та методи придушення громадянської непокори режимові, яка трансформувалася в «Революцію Гідності» із подальшим поваленням режиму і втечею В. Януковича до РФ.

Здійснено спробу виділити об'єктивні та суб'єктивні причини, які уможливили крах режиму В. Януковича.

Хронологічні межі охоплюють період із початку 1990-х рр. по 2014 р. Нижня хронологічна межа пов'язується з виникненням донецького сировинного клану як неформальної спільноти, що зробила можливим обрання Януковича Президентом України. Верхня хронологічна межа – руйнування режиму особистої влади четвертого Президента України під час Євромайдану. Основний фокус дослідження припадає власне на період правління В. Януковича – 2010-2014 рр.

Територіальні межі дослідження включають території сучасної України згідно з міжнародно визнаними кордонами.

Методи дослідження: загальнонаукові (аналітичний і синтетичний, індуктивний і дедуктивний, структурного аналізу та реконструкції), спеціально-історичні (історичний, порівняльний, просопографічний, історико-генетичний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний), міждисциплінарні (соціально-психологічні) методи. Залучено аксіологічний, історико-антропологічний підходи.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її висновки та положення, документи можуть бути використані науковцями у процесі створення узагальнюючих праць з історії України другої половини ХХ – початку ХХІ ст., для укладання історичних, політичних енциклопедій, довідників, а також для розробки навчальних курсів, освітніх програм, підручників для загальноосвітніх закладів і закладів вищої освіти.

Апробація дослідження здійснена під час обговорення на засіданнях кафедри новітньої історії України Запорізького національного університету. Основні положення і результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в доповідях і матеріалах міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій: «Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства: можливе та реальне» (м. Київ, 2–3 березня 2018 р.), «Розвиток сучасного суспільства в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 11–12 травня 2018 р.), «Роль суспільних наук у процесі розвитку суспільства в умовах сьогодення» (м. Дніпро, 14–15 вересня 2018 р.), «Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації» (м. Львів, 22–23 лютого 2019 р.), «Суспільні науки: виклики і сьогодення» (Одеса, 7–8 червня 2019 р.), «Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія» (м. Київ, 11–12 жовтня 2019 р.), «Науково-

теоретичні аспекти вирішення глобальних проблем сучасності» (м. Дніпро, 17–18 квітня 2020 р.), «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Львів, 3–4 липня 2020 р.), «Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства» (м. Одеса, 11–12 вересня 2020 р.), «Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія» (м. Київ, 9–10 жовтня 2020 р.).

Публікації. За матеріалами дисертаційного дослідження опубліковано 1 монографію, 21 статтю у наукових фахових періодичних виданнях України та зарубіжних країн.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним і завершеним науковим дослідженням. Усі наукові результати та положення, що виносяться на захист і становлять наукову новизну роботи, одержані здобувачем особисто.

Структура роботи зумовлена поставленою метою, завданнями і характером дослідження. Дисертація у вигляді монографії складається зі вступу, 8 розділів, 32 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг монографії становить 878 сторінок, із них 750 сторінок основного тексту (37,8 ум. друк. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні та територіальні межі, сформульовано мету і завдання дисертації, розкрито наукову новизну та практичне значення, викладено інформацію про апробацію одержаних результатів і публікації.

У першому розділі «**Проблемне поле дослідження**» схарактеризовано науковий доробок, присвячений формуванню та функціонуванню режиму В. Януковича, описано джерельну базу й проаналізовано теоретичні підходи до вивчення проблеми.

У **підрозділі 1.1. «Історіографічний дискурс»** досліджується стан вивчення проблеми в працях українських та зарубіжних дослідників.

Цілком передбачувано, що перші наукові дослідження системи влади 2010-2014 рр. належать представникам політичної науки. Невдовзі після перемоги В. Януковича на виборах Президента у 2010 р. з'являється стаття М. Михальченка¹ – співробітника Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса. Дослідник спрогнозував, що Україну очікувала «напівдемократична олігархія», придатна для трансформації і в повноцінну демократію, і в авторитаризм. Надалі спостереження М. Михальченка були розширені в колективних монографіях «Украина разделенная в себе: от Леонидии к Виктории»² 2012 р. та «Трансформація політичних інститутів

¹ Михальченко М. Кланово-олігархічний режим: негативи і позитиви функціонування. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010 № 5 (49). С. 83–94.

² Михальченко Н., Андрущенко В. *Украина разделенная в себе: от Леонидии к Виктории*. Т. 2. Киев : ИПиЭНИ имени И. Ф. Кураса НАН Украины, 2012. 556 с.

України: проблеми теорії і практики»³. У цих працях дослідницький колектив підбив підсумки правління нового Президента протягом 2010-2012 рр. і виділив ключові риси нової моделі влади. На думку авторів, В. Янукович створив чітку централізовану систему управління, на відміну від механізмів стримування та балансів часів Леоніда Кучми. Водночас особливості українського суспільства не дозволили йому перетворитися на вітчизняного диктатора.

М. Кармазіна керувала дослідницьким проектом, метою якого було дослідження партійних структур України 2010-х рр.⁴ У 2016 р. світ побачила монографія «Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька», у якій М. Кармазіна намагалася встановити чинники формування специфічної політичної свідомості на Донбасі.

Найбільший внесок у вивчення режиму В. Януковича серед політологів зробив Ю. Мацієвський – керівник Центру політичних досліджень Національного університету «Острозька академія». У 2016 р. він опублікував монографію, у якій простежив еволюцію режиму в Україні від проголошення незалежності до Євромайдану⁵. Два останні розділи автор присвятив аналізу режиму влади 2010-2014 рр. Сильними сторонами його праці стало широке використання напрацювань англomовної політичної науки та оригінальні методики визначення стабільності режиму, рівня клієнтелізму та неформальних контактів. За спостереженнями Ю. Мацієвського, українська система влади від початку правління Л. Кучми підпадає під поняття «гібридний режим».

Проблемі гібридності політичного режиму присвячено значну кількість праць представниками національної історіографії: Ю. Дзюбенко⁶, К. Лавренова⁷, Н. Кадук⁸, В. Томахів⁹.

Окремі аспекти формування та діяльності режиму В. Януковича відображені в працях М. Забелі (використання ресурсів у президентській кампанії 2010 р.)¹⁰, О. Валевського (пошуки нової моделі української

³ Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / авт. кол.: М. І. Михальченко (кер.) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.

⁴ Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики. Київ, 2016. 440 с.

⁵ Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці : Книги – XXI, 2016. 551 с.

⁶ Дзюбенко Ю. М. Феномен гібридних режимів в сучасному політичному просторі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса., 2016. 19 с.

⁷ Лавренова К. О. Особливості розвитку гібридного політичного режиму в умовах демократизації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2017. 21 с.

⁸ Кадук Н. І. Трансформація політичного режиму в Україні у контексті демократичного транзиту : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2011. 18 с.

⁹ Томахів В. Трансформація політичного режиму в незалежній Україні: загальні тенденції, особливості дефініцій. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. Тернопіль, 2014. Вип. 19, ч. 1. С. 336–342.

¹⁰ Забеля М. С. Конвертаційна стратегія кандидата на посаду президента України В. Ф. Януковича у президентській виборчій кампанії 2010 року. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер. : Політологія. 2012. Т. 182, вип. 170. С. 32–37.

державності 2010-2013 рр., авторитарні настрої серед населення)¹¹, Д. Цимбала (роль опозиції протягом 2010-2013 рр.)¹², Т. Пояркової (руйнування владної вертикалі В. Януковича)¹³.

Вивченням особливостей режиму В. Януковича займалися і представники вітчизняної соціології. Зокрема М. Шульга у своїй монографії доводить, що 2010 рік став початком нового етапу розвитку українських еліт, коли представники крупного капіталу остаточно беруть під контроль політичні інститути та відбувається консервація керівної верстви¹⁴. Інший соціолог – А. Зоткін показує особливості взаємовідносин регіональних еліт з центральною владою України, описуючи також ситуацію 2010-2012 рр.¹⁵

Значний внесок у дослідження теми формування та функціонування владної вертикалі В. Януковича зробили й українські історики. В. Головка присвятив свої праці донецьким фінансово-промисловим групам кінця ХХ – початку ХХІ ст.¹⁶. Окрім того, цей історик детально дослідив обставини виникнення донецького промислового клану та еволюцію бізнес-імперій «Індустріальний союз Донбасу», «СКМ», «МАКО» у 2010-2014 рр.¹⁷

С. Кульчицький, В. Смолій та Л. Якубова підготували низку досліджень про історію становлення та сучасний стан Донбасу¹⁸. У цих студіях, з-поміж іншого, показані процеси розгортання економічної та соціальної архаїзації, що

¹¹ Валевський О. Політична криза 2010–2013 рр. і завдання побудови нової моделі державної політики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. № 6 (74). С. 135–144. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/valevskiy_politychna.pdf ; Валевський О. Архетипи українських реформ: від адміністративно-командної до адміністративно-олігархічної моделі. *Публічне управління : теорія та практика* : зб. наук. пр. Харків, 2012. Спец. вип. С. 39–49 ; Валевський О. Міф «сильної держави» в трансформації українського суспільства. *Публічне управління: теорія та практика* : зб. наук. пр. Харків, 2011. № 1 (5). С. 108–114.

¹² Цимбал Д. І. Структурування парламентської опозиції та особливості її функціонування в період 2010–2013 рр. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2014. № 1. С. 23–30.

¹³ Пояркова Т. К. Руйнація режиму Януковича крізь призму «кризового синдрому модернізації». *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2014. № 3. С. 22–33.

¹⁴ Шульга Н. А. Дрейф на обочину: двадцать лет общественных изменений в Украине. Киев : Бізнесполіграф, 2011. 448 с.

¹⁵ Зоткін А. Государственная власть и политические элиты Украины в контексте отношений между центром и регионами. *Властные структуры и группы доминирования* / под ред. А. В. Дуки. Санкт-Петербург, 2012. С. 286–306.

¹⁶ Головка В. Українські фінансово-промислові групи в модернізаційних процесах 1991–2009 рр. : монографія. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2012. 416 с.

¹⁷ Головка В. Олигархи из города роз. Становление и развитие крупного капитала Донбасса (1991–2014 гг.). Киев : Ин-т истории Украины НАН Украины, 2012. 74 с.

¹⁸ Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. 813 с. ; Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи : (аналіт. доп.) / відп. ред. Г. Боряк. Київ : Ін-т історії України, 2016. 616 с.

позначилися на ментальності населення та надали специфіки місцевим олігархічним кланам. Історикиня Я. Верменич спробувала довести, що в основі організації донецького бізнесу – особисті залежності (патрон-клієнт), а не раціональні правила¹⁹.

Помітною віхою в узагальненні напрацювань українських істориків стала колективна монографія «25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави»²⁰. У цій праці система влади за президентства В. Януковича розглядається крізь призму Революції Гідності. Із точки зору соціальної філософії режим влади 2010-2012 рр. проаналізував В. Глазунов²¹.

Спробою узагальнити багаторічні журналістські розслідування «Української правди» стала книжка С. Лещенка «Межигірський синдром» 2014 р.²². Автор докладно описав історію передачі у приватну власність Межигірського маєтку, намагаючись на її прикладі показати взаємовідносини всередині владної верхівки напередодні 2010 р.

Окремо згадаємо публікації науково-популярного та псевдонаукового характеру. Перші такі праці почали з'являтися ще у 2004 р. під час передвиборчих перегонів за авторства В. Чемериса, В. Спажука, В. Ніколаєвої²³. У 2010 р. з'являється нова хвиля біографій від В. Спажука та В. Чередниченка²⁴. У них використовуються образи «захисника церкви», «глибоко набожної людини». Невдовзі, у 2013 р., В. Чередниченко видає наступну книжку «Віктор Янукович», яка за стилем повторювала серію «Життя чудових людей» (рос. «Жизнь замечательных людей»)²⁵.

Коло питань, сформульованих українськими вченими, є обмеженим. На тлі красивих теоретичних побудов відчувається дефіцит більш предметних досліджень механізмів влади 2010-2014 рр., зокрема їх витоків, функціонування та подальшої долі після Революції Гідності.

Серед зарубіжних учених «піонером» у вивченні природи політичного режиму, який народжувався на території Донбасу, стала співробітниця Інституту соціології Марбурзького університету К. Ціммер, яка детально проаналізувала умови виникнення неопатриномінальних режимів у незалежній Україні, розкрила історичне минуле Донбасу, показала основні політичні

¹⁹ Верменич Я. В. Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. 69 с.

²⁰ 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Г. В. Боряк (кер. авт. кол.). Київ : Ніка-Центр, 2016. 796 с.

²¹ Глазунов В. В. Українська олігархія в контексті сучасних трансформаційних процесів : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03. Запоріжжя, 2012. 360 с.

²² Лещенко С. Межигірський синдром. Діагноз владі Віктора Януковича. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2014. 247 с.

²³ Чемерис В. Загадка Віктора Януковича: спроба дослідження. Київ, 2004. 96 с. ; Спажук В. И. Истинно созидатель. Донецк : Донеччина, 2004. 224 с. ; Николаева В. Прикоснись к судьбе. Виктор Янукович. Донецк : Новый мир, 2004. 96 с.

²⁴ Спажук В. Жизнь под знаком факториала : диалогия. Донецк : Юго-Восток, 2010. 243 с. ; Чередниченко В. Национальная идея : в 3 кн. Кн. 3. Днепропетровск, 2010. 376 с.

²⁵ Чередниченко В. Виктор Янукович. Харьков : Фолио, 2013. 250 с.

фігури в регіоні²⁶. Постать В. Януковича зайняла досить скромне місце в праці. Значно більшу увагу було приділено «старим донецьким», а також Р. Ахметову та Б. Колесникову як представникам нової генерації клану²⁷.

У підготовленій 2010 р. статті Д. Марплза (David R. Marples) детально розглядається роль В. Януковича у виникненні та зростанні Партії регіонів²⁸. Німецька політологиня Х. Дьоренбахер (Heike Doerrenbaecher) дослідила рівень протистояння різних груп українських еліт на виборах 2010 р. та подала прогноз щодо реваншу авторитарних тенденцій та посилення прихильників проросійського вектора серед владної верхівки²⁹. Е. Вілсон (Andrew Wilson) – дослідник Школи слов'янських та східноєвропейських досліджень у м. Лондон (Велика Британія) – висвітлив парадокси української політики та торкнувся питання інтелектуального рівня донецької еліти, зокрема В. Януковича та М. Азарова³⁰. Професор Бременського університету Х. Плайнес (Heiko Pleines) у своєму дослідженні визначив роль олігархів у політичному житті України протягом 2000-х рр.³¹ Співробітник Університету Західної Вірджинії Е. Герон (Erik Herron) детально проаналізував два домінуючі наративи під час виборів Президента України та їх відлуння в суспільній свідомості³².

Варто також відзначити і низку публікацій Т. Кузьо – британського та канадського політолога українського походження. Основний інтерес автора полягав у розкритті природи системи влади, яка склалася в Україні протягом 1990-х – 2000-х рр. Автор оцінив цю систему як «гібридну державу» та «змагальний авторитаризм», у яких демократичні форми поєднуються з патрон-клієнтарним змістом³³. Він також здійснив аналіз формування донецьких еліт протягом 1990-х рр.³⁴ В іншій своїй праці³⁵ дослідник показав, як регіональні

²⁶ Zimmer K. Machteliten im ukrainischen Donbass. Bedingungen und Konsequenzen der Transformation einer alten Industrieregion. Münster : LIT, 2006. 237 s.

²⁷ Das Comeback von Viktor Janukowitsch: die innenpolitische Entwicklung in der Ukraine 2006 / H. Pleines (Hg.). Bremen: Forschungsstelle Osteuropa an der Univ. Bremen, 2007. S. 8–9.

²⁸ Marples D. R. The Yanukovych Election Campaigns in Ukraine, 2004 and 2006: An Analysis. *Journal of Ukrainian Studies*. 2010–2011. No. 35–36. P. 265–280.

²⁹ Doerrenbaecher H. «The Winner Takes It All». The Presidential Elections and the Consequences. *Osteuropa*. 2010. Vol. 60, No. 2–4. P. 145–152.

³⁰ Wilson A. «Schildkröten in der Dämmerzone». Die Politik in der Ukraine und der Wandel. *Osteuropa*. 2010. Vol. 60, No. 2–4. S. 135–144.

³¹ Pleines H. Demokratisierung ohne Demokraten. Die Oligarchen in der ukrainischen Politik. *Osteuropa*. 2010. Vol. 60, No. 2–4. S. 123–134.

³² Herron E. How Viktor Yanukovych Won. Reassessing the Dominant Narratives of Ukraine's 2010 Presidential Election. *East European Politics and Societies*. 2011. Vol. 25, Issue 1. P. 47–67.

³³ Kuzio T. Regime type and politics in Ukraine under Kuchma. *Communist and Post-Communist Studies*. 2005. Vol. 38, Issue 2. P. 167–190 ; Kuzio T. Political Culture and Democracy. Ukraine as an Immobile State. *East European Politics and Societies*. 2011. Vol. 25, Issue 1. P. 88–113 ; Kuzio T. Soviet conspiracy theories and political culture in Ukraine: Understanding Viktor Yanukovych and the Party of Regions. *Communist and Post-Communist Studies*. 2011. Vol. 44, Issue 3. P. 221–232 ; Kuzio T. Twenty years as an independent state: Ukraine's ten logical inconsistencies. *Communist and Post-Communist Studies*. 2012. Vol. 45, Issue 3–4. P. 429–438.

³⁴ Kuzio T. Crime, politics and business in 1990s Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*. 2014. Vol. 47, Issue 2. P. 195–210.

особливості Донбасу відбилися на внутрішніх механізмах Партії регіонів та яку роль вона відіграла в сучасній історії України. Т. Кузьо став одним із перших авторів, які на науковому рівні порушили питання про значення команди Пола Манафорта в реванші «регіоналів» після Помаранчевої революції.

Новий підхід до розуміння природи режиму 2010-2014 рр. було запропоновано дослідником із Бейлорського університету (США) С. Куделі (Serhiy Kudelia) у статті «Дім, який побудував Янукович»³⁶. Деякі західні дослідники (С. Матушак (Sławomir Matuszak) та А. Сарна (Arkadiusz Sarna), О. Гаврилиш (Oleh Havrylyshyn), Т. Амброзіо (Thomas Ambrosio), С. Холл (Stephen G. F. Hall) звертали увагу також на спроби реформ на початку правління В. Януковича³⁷.

Значний масив праць західних учених присвячений зовнішньополітичним чинникам у політиці четвертого українського Президента³⁸.

Окремою позицією в західному науковому дискурсі проблеми стоїть праця австрійського лінгвіста М. Мозера «Мовна політика та дискурс про мови в Україні під час президента Віктора Януковича». У ній розкрито спроби інструменталізації мовного питання з боку проросійського крила Партії регіонів: від 2010 р. до відомого закону «Ківалова-Колесніченка»³⁹.

Загалом західна історіографія розглянула ключові питання функціонування режиму Віктора Януковича: походження, головні актори, роль політичних інститутів, зовнішній чинник. Її сильною стороною стало залучення потужних теоретичних напрацювань світової політичної та соціологічної науки.

Великий блок наукових досліджень щодо системи влади в Україні протягом 2010-2014 рр. створили російські вчені. На відміну від своїх колег із

³⁵ Kuzio T. Rise and Fall of the Party of Regions Political Machine. *Problems of Post-Communism*. 2015. Vol. 62, Issue 3. P. 174–186 ; Kudelia S., Kuzio T. Nothing personal: explaining the rise and decline of political machines in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*. 2015. Vol. 31, Issue 3. P. 250–278.

³⁶ Kudelia S. The house that Yanukovich built. *Journal of Democracy*. 2014. Vol. 25, Issue 3. P. 19–34.

³⁷ Matuszak S., Sarna A. Od stabilizacji do stagnacji: próby reform Wiktora Janukowycza. Warszawa : Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2013. S. 42–43 ; Havrylyshyn O. Reforms and Performance under Yanukovich: 2010–2014. *Political economy of independent Ukraine: slow starts, false starts, and a last chance?* London, 2017. P. 141–165 ; Hall S. G. F. Learning from past experience: Yanukovich's implementation of authoritarianism after 2004. *Journal of Eurasian Studies*. 2017. Vol. 8, Issue 2. P. 161–171 ; Ambrosio T. The fall of Yanukovich: structural and political constraints to implementing authoritarian learning. *East European Politics*. 2017. Vol. 33, Issue 2. P. 184–209.

³⁸ Dragneva R., Wolczuk K. The EU and the Yanukovich Regime. *Ukraine Between the EU and Russia: The Integration Challenge*. London, 2015. P. 51–62 ; Kropacheva E. Ukraine's EU Integration During the Presidency of Viktor Yanukovich. Tartu : University of Tartu Press, 2014. 22 p. ; Hlavacek P. Development of civil society under Yanukovich regime in Ukraine and the role of internal and external factors. *Panorama of Global Security Environment*. 2014. P. 111 ; Kubicek P. Dancing with the devil: explaining the European Union's engagement with Ukraine under Viktor Yanukovich. *Journal of Contemporary European Studies*. 2017. Vol. 25, Issue 2. P. 143–162.

³⁹ Moser M. Language policy and the discourse on languages in Ukraine under President Viktor Yanukovich (25 February 2010 – 28 October 2012). Stuttgart : Ibidem-Verl., 2013. 495 p.

західних країн, більшість із них розглядає політичні процеси з точки зору державних інститутів.

У російській науковій періодиці перші розвідки щодо системи влади президента В. Януковича з'явилися у 2010 р. М. Борисов та І. Федоровська (Інститут міжнародної економіки та міжнародних відносин Російської академії наук) звернули увагу на процеси відновлення президентських повноважень у перший же рік перебування на посаді нового Президента⁴⁰. В. Лешуков, І. Сота, Є. Пашковський⁴¹ займалися вивченням ролі партій у системі влади України протягом 2010-2014 рр. Проблеми становлення та краху режиму В. Януковича висвітлені в працях О. Токарева, М. Маммадова, К. Ільїнової⁴². Характерною особливістю цих праць є використання штампів російської пропаганди, трансляція російських ідеологем, а також висловів колишніх «регіоналів» щодо ситуації в країні без критичної їх перевірки.

Головна увага російських учених зосереджена на дослідженні зовнішньополітичної орієнтації української влади, зокрема й доби В. Януковича. Протягом 2010-2014 рр. у РФ світ побачили щонайменше чотири дисертації та десять наукових статей з цього питання. Їхнім спільним знаменником є обґрунтування думки про «єдність історичної долі з Росією», «безперспективність євроатлантичних прагнень України», «втручання Заходу в формування зовнішнього курсу України»⁴³.

⁴⁰ Борисов Н. А. Конституционные альтернативы Украины: назад в будущее? *Политика и общество*. 2010. № 12. С. 47–57 ; Федоровская И. Первый год президента В. Януковича – реформы или концентрация власти? *Россия и новые государства Евразии*. 2011. № 1. С. 19–28.

⁴¹ Лешуков В. С. Трансформация партийных систем России и Украины в 1991–2011 годы: сравнительный анализ : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Саратов, 2012. 23 с. ; Пашковский Е. А. Механизмы формирования партийных систем в условиях трансформации общества: на примере Польши и Украины : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Санкт-Петербург, 2016. 24 с. ; Сота И. Эволюция института партийного лидерства на посткоммунистическом пространстве : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Ростов-на-Дону, 2015. 25 с.

⁴² Токарев А. А. Становление государства и эволюция политических режимов Грузии и Украины : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2012. 31 с. ; Маммадов М. Особенности модернизации постсоветских политических режимов : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2017. 30 с. ; Ильинова К. Г. Внутриполитические и экономические процессы на Украине (период правления В. Януковича). *Проблемы постсоветского пространства*. 2016. № 1. С. 123–127 ; Ильинова К. Г. Внешняя и внутренняя политика Украины на современном этапе. *Проблемы постсоветского пространства*. 2018. № 5. С. 89–100.

⁴³ Работяжев Н. В. Внешняя политика Украины при президенте В. Януковиче. *Россия и новые государства Евразии*. 2010. № 4 (9). С. 33–47 ; Мухаметов Р. С. Российско-украинские отношения и президентство Януковича. *Известия Уральского государственного университета: Сер. 1 : Проблемы образования, науки и культуры*. 2011. Т. 95, № 4. С. 272–278 ; Баров С. А. Причины и последствия провала внешнеполитической стратегии России на Украине. *Вестник Российского университета дружбы народов. Сер. : Политология*. 2014. № 3. С. 65–77 ; Карпович О. Г. Роль США в украинском кризисе (2013–2014-е гг.). *Международные отношения*. 2016. № 2. С. 179–188 ; Белашенко Д. А. Политика Украины на

З-поміж праць, присвячених зовнішньополітичній орієнтації української влади, вирізняється дослідження С. Скалдуцького щодо тіньової сфери в російсько-українських відносинах⁴⁴. Також із сірої маси російської політології можна вирізнити дисертацію О. Дегтярьової щодо ролі масмедіа в зміцненні впливу фінансово-промислових груп України⁴⁵.

Найбільший внесок у вивчення режиму В. Януковича серед російських учених зробив С. Склярів, який опублікував монографію, що підбиває підсумки його багаторічних досліджень політичної системи України за часів четвертого українського Президента⁴⁶. Її сильними сторонами стали потужна джерельна база, системний підхід до вивчення політичної верхівки України, об'єктивність у оцінці реалій вітчизняного політикуму.

Тож російська наукова сфера, за винятком одиничних розвідок, відтворює тези державної пропаганди та окремі добре відомі факти.

Отже, можна констатувати, що режим В. Януковича став предметом переважно політологічних досліджень українських, західних та російських учених. Їхньою сильною стороною є аналіз режиму з урахуванням теоретичних напрацювань політичної науки. Водночас досить часто ігнорується історичний контекст формування та діяльності владної вертикалі Януковича.

У підрозділі **1.2. «Теоретичні засади дослідження»** розглянуто евристичний потенціал та обмеження теорій авторитаризму, гібридних режимів, демократичного транзиту при аналізі особистої влади В. Януковича.

Згідно з теорією авторитаризму, опорою недемократичних політичних режимів є тип людини, що симпатизує консервативним цінностям, є нетерпимим до проявів інакодумства, з чіткою установкою на покору сильній владі, а до ключових ознак авторитарного режиму належать: обмежений плюралізм; низька політична активність громадян; недотримання владою конституційно-правових обмежень; незначна роль ідеології. Відштовхуючись від цього, ми можемо констатувати, що теорія авторитаризму дозволяє визначити вектор еволюції режиму В. Януковича. При цьому говорити про авторитарний характер системи 2010-2014 рр. як про доконаний факт – означає

постсоветском пространстве: основные векторы и приоритеты : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.15. Нижний Новгород, 2013. 25 с. ; Курьлев К. П. Внешнеполитическая концепция Украины в условиях формирования европейской системы безопасности: 1991–2014 гг. : автореф. дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.15. Москва, 2015. 49 с. ; Скриба А. С. Политика балансирования на постсоветском пространстве: на примере Белоруссии и Украины : автореф. дис. ... канд. полит. наук. : 23.00.04. Москва, 2015. 34 с. ; Краснов Л. Н. Этноязыковая политика как источник конфликтогенности в постсоветском пространстве: на примере Молдовы и Украины : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2017. 25 с.

⁴⁴ Скалдуцкий С. В. Теневая сфера в российско-украинских отношениях: политический аспект : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.04. Москва, 2013. 22 с.

⁴⁵ Дегтярева О. В. Коммуникативные стратегии медиахолдингов Украины в легитимации власти и лоббировании интересов финансово-промышленных групп : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 10.01.10. Санкт-Петербург, 2016. 31 с.

⁴⁶ Склярів С. А. Политическая элита и оппозиция Украины в президентство Виктора Януковича : монография. Москва : АТИСО, 2014. 313 с.

ігнорувати низку її суттєвих рис, зокрема наявність потужного громадянського суспільства та активної опозиції.

Теорія транзиту (транзитологія) сформувалася як спроба описати та пояснити перехід від авторитаризму до демократії. Головними умовами для переходу до демократії є національна єдність та боротьба різних суспільних груп між собою. Поєднання цих двох чинників призводить до усвідомлення необхідності формування демократичних процедур, здатних вирішувати конфлікти та зберігати єдність народу.

Спільним знаменником праць засновників транзитології є такі тези:

1) головною тенденцією світового розвитку кінця ХХ ст. став перехід від авторитарних до демократичних режимів;

2) процес транзиту є складним і проходить крізь три основні фази: лібералізації (підготовча), демократизації (прийняття рішень, звільнення) та соціалізації (звикання, конституювання);

3) головними акторами демократичного транзиту є політичні еліти, які виробляють механізми узгодження інтересів різних соціальних груп;

4) перехід до демократії не є лінійним і може закінчитися і успіхом, і реваншем авторитарної системи;

5) успішний перехід до демократії не обов'язково означає стабільність нового демократичного режиму.

Відповідно до цієї теорії режим В. Януковича є одним з етапів демократичного перетворення в Україні, що розпочалося наприкінці 1980-х рр. Четвертий український Президент, який отримав владу цілком демократичним шляхом, за свого правління здійснив спробу відкотити трансформації постпомаранчевого періоду 2005-2009 рр. Опір громадянського суспільства та проєвропейських еліт зумовив падіння режиму та відновлення процесу демократизації, хоча й у набагато складніших умовах зовнішньої агресії.

Теорія демократичного транзиту продовжує відігравати важливу роль у наукових студіях щонайменше з двох причин. По-перше, вона пропонує загальну логічну схему, яка відображає тенденцію розвитку українського суспільства кінця 1980-х – 2010-х рр. Нелінійність цього розвитку, перерви та періодичні реванші авторитарної моделі не означають відсутності демократичного транзиту взагалі. По-друге, протягом 1990-х рр., коли формувалася матриця сучасної української державності, транзитологія мала величезний вплив на політичне життя, заповнивши ідеологічний вакуум після зникнення комуністичної ідеології. Як наслідок, поняття «демократія» стало обов'язковою складовою політичної риторики, яке почали використовувати навіть відверто авторитарні клани, на зразок донецького. Тому в поєднанні з іншими теоретичними підходами теорія демократичного транзиту здатна допомогти в аналізі режиму В. Януковича.

Найбільший внесок у розвиток теорії гібридних режимів та впровадження до наукового обігу поняття «гібридний режим» зробили Т. Карл (Terry Lynn Karl), Л. Дайамонд (Larry Diamond) та Т. Карозерс (Thomas Carothers).

Режим В. Януковича цілком підпадає під визначення гібридного. Більшість його ключових ознак відповідають зазначеним вище критеріям:

1) протягом 2010-2014 рр. відбулися заплановані вибори до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування, велася підготовка до обрання Президента. Водночас владна еліта вдавалася до численних порушень демократичних норм. Наприклад, під час виборів до парламенту 2012 р. експерти зафіксували такі зловживання, як використання адміністративного ресурсу, маніпуляції зі списками виборчих комісій та виборців, перешкоджання агітації, підкуп виборців⁴⁷;

2) уже 1 жовтня 2010 р. було оприлюднено рішення Конституційного Суду України про скасування закону №2222 (політреформи 2004 р.) та про повернення В. Януковичу повноважень Президента доби Леоніда Кучми. Цей крок легітимізував існуючий де-факто статус Президента як панівного у владній вертикалі;

3) наявні дослідження засвідчують високий рівень клієнтелізму та неформальних політичних практик за правління В. Януковича⁴⁸. Символами корупції стали «сім'я» (найближче оточення четвертого Президента) та Межигір'я;

4) протягом 2010-2014 рр. різко зросло фінансування силових органів: Генеральної прокуратури, МВС, СБУ. Журналістські розслідування виявили наявність «тіньових» структур, у яких насправді приймалися ключові рішення щодо правоохоронної діяльності⁴⁹;

5) багатопартійна система функціонувала, але доступ до влади визначався, насамперед, рівнем контактів з владною верхівкою;

6) та 7) продовжували діяти опозиційні партії, представлені в парламенті та органах місцевого самоврядування; працювали громадські рухи, націлені на боротьбу з корупцією та порушеннями прав людини;

8) у публічних промовах В. Янукович категорично заперечував тиск на ЗМІ⁵⁰. Водночас відбулося кілька гучних спроб завадити журналістській діяльності. Зокрема, було порушено кримінальні справи проти власника каналу ТVІ М. Княжицького, інтернет-видання «Левый берег»⁵¹. Робилися спроби у 2012 та 2014 рр. ввести кримінальну відповідальність за наклеп;

⁴⁷ Гарбар В., Зубар Н., Северин О. Систематичні порушення Закону про вибори. 2 дні до голосування. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 2012. 26 жовтня. URL: <https://helsinki.org.ua/2012/10/systematychni-porushennya-zakonu-pro-vybory-2-dni-do-holosuvannya/>.

⁴⁸ Мацієвський Ю., Собчук І. Клієнтелізм в українській політиці у період президентства Віктора Януковича. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2014. 30 с. ; Лещенко С. Межигірський синдром. Діагноз владі Віктора Януковича. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2014. 247 с.

⁴⁹ Зілгалов В. Силкові структури як опора авторитарного режиму Януковича. *Радіо Свобода*. 2013. 12 грудня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25197821.html> ; Орлов Д. Как работала «тайная прокуратура» Пшонки. *Фокус*. 2014. 7 мая. URL: <https://focus.ua/politics/305387/>.

⁵⁰ Янукович: Будь-який тиск на ЗМІ є неприпустимим. *Galinfo*. 2012. 19 вересня. URL: https://galinfo.com.ua/news/yanukovych_budyakyu_tysk_na_zmi_ie_neprypustymym_118121.html

⁵¹ Журналістські організації закликають Януковича припинити тиск на ЗМІ. *Український тиждень*. 2012. 19 липня. URL: <https://tyzhden.ua/News/55792>.

9) більшість дослідників зазначали відсутність єдиної та логічно впорядкованої ідеологічної платформи в Партії регіонів. Можна погодитися, що натомість вона використовувала «штучно створений мікс політичних ідей, які могли підтримати російськомовні жителі Сходу і Півдня України»⁵²;

10) публічна демократична риторика поєднувалася з ностальгією за окремими елементами радянського минулого та «тіньовими» політичними практиками.

Теорія гібридних режимів є однією з найбільш продуктивних для аналізу режиму В. Януковича. Вона дає змогу добре описувати системні риси механізмів влади протягом 2010-2014 рр. та коректно порівнювати українські реалії зі схожим зарубіжним досвідом.

До особливостей теорії гібридних режимів можна віднести її акцент на вивченні власне режиму. Тому для з'ясування причин «гібридизації» політичної системи, історичного контексту цього процесу, співвідношення об'єктивних та суб'єктивних чинників доведеться залучити інші теоретичні підходи.

Підрозділ 1.3 присвячено джерельній базі роботи. Вона охоплює комплекс опублікованих та неопублікованих джерел. За родо-видовими ознаками вони складаються з документальних – законодавчих, актових, діловодних, статистичних, дипломатичних, судово-слідчих, а також із наративів – спогадів, мемуарів, автобіографій, творів політичної літератури та публіцистики, періодики, матеріалів конкретно-соціологічних досліджень.

Через недоступність або засекреченість більшості документів, які відображають особливості існування та функціонування політичного режиму Януковича, наше дослідження, значною мірою, ґрунтується саме на документах та матеріалах із особистого архіву автора.

Інший умовний блок джерел – неопубліковані. Вони характеризуються широким видовим різноманіттям, специфікою походження та інформаційним потенціалом, залежними від зовнішніх обставин, проте мають менший ступінь відкритості пересічному дослідникові.

До корпусу неопублікованих джерел, які ми використали під час підготовки цього дослідження, входять документи з центральних державних архівів України, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), Архіву Верховної Ради України (далі АВР України) та Архіву Кабінету Міністрів України (далі АКМ України).

Серед них до нашого дослідження мають відношення документи Верховної Ради України (Ф. 1), серед яких – матеріали протокольної частини (Оп. 16), відділу з питань звернень громадян (Оп. 19), відділу з питань роботи рад та органів місцевого самоврядування (Оп. 20), секретаріату Голови Верховної Ради України (Оп. 39).

⁵² Конфліктний потенціал Партії регіонів: ідеологічний аспект. *Вголос*. 2011. 3 березня. URL: https://vgolos.com.ua/articles/konfliktnyj-potentsial-partiyi-regioniv-ideologichnyj-aspekt_106704.html.

Найбільш цікавими виявилися джерела фонду «Кабінет Міністрів України» (Ф. 2) за 1991-2002 рр. До них належать матеріали засідань українського уряду та його структурних підрозділів, ділове листування з іншими органами влади (наприклад, Верховною Радою, Фондом державного майна, Адміністрацією Президента тощо), статистичні дані.

У контексті нашого дослідження увагу привернули документи щодо генези місцевих еліт на Донбасі пізньорадянської доби та їх становище напередодні розпаду СРСР, які зберігаються у ЦДАГО. Зокрема, наша увага була зосереджена на матеріалах, що зберігаються у фонді «Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ)» (Ф. 1). Для реконструювання особливостей кадрової політики республіканського керівництва відносно регіонально партійної еліти Донеччини ключовими є матеріали управління кадрів ЦК (Оп. 45 і Оп. 46), а також статистичні звіти до ЦК про склад керівних кадрів республіки (Оп. 67).

У архівосховищах АВР України зберігаються поточна документація Верховної Ради України, зокрема за 2010-2014 рр., та матеріали, передані фракціями парламенту, зокрема й Партією регіонів України.

Матеріали щодо діяльності українського уряду зберігаються в АКМ України. Витяги з протоколів засідань Кабінету Міністрів, довідок та аналітичних записок були отримані нами від співробітників уряду в межах проведення журналістського розслідування. Наразі вони є частиною нашого приватного архіву і активно використовувалися для написання дослідження. Хронологічні межі цих документів охоплюють 2002-2005, 2006-2007 та 2010-2014 рр. – періоди перебування Віктора Януковича на посадах прем'єр-міністра та Президента України.

Опубліковані джерела. До складу джерельної бази дослідження входять нормативні документи, що визначали правове поле формування та функціонування органів державної влади України за режиму В. Януковича. Йдеться, насамперед, про закони, прийняті Верховною Радою України протягом 2010-2014 рр., що впливали на баланс інститутів у владній вертикалі. Найбільш важливі – законодавчі акти, за допомогою яких було реалізовано конституційний переворот 2010-2011 рр. і повернення Президенту повноважень за Конституцією 1996 р. Вони оприлюднені в офіційному виданні «Відомості Верховної Ради України».

Також до цього комплексу належать актові, діловодні, дипломатичні джерела, сформовані в процесі діяльності вищих органів влади України: постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, рішення і висновки Конституційного Суду України, зареєстровані в Мін'юсті нормативно-правові акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, інших органів, а також міжнародні договори України, які набрали чинності. Їх повні тексти опубліковані в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України», що виходить за сприяння Міністерства юстиції України, бюлетені «Офіційний вісник Президента України», газеті Кабінету Міністрів України «Урядовий кур'єр».

Українськими інформативними для дослідження виявилися нарративні джерела. До цієї групи ми віднесли мемуари, щоденники, інтерв'ю з ключовими акторами «донецького клану».

Неможливо недооцінити інтерв'ю та спогади очевидців режиму. Найбільш інформативними з них стали тексти власне В. Януковича, М. Азарова, В. Балого, Н. Шуфрича, А. Ключова, С. Львовичкіна, Ю. Колобова, С. Курченка тощо.

Одним із значущих джерел роботи стали періодичні видання 2000-х рр. Зокрема, видання «Українська правда», «Дзеркало тижня», «LB.ua», «УНІАН», «Zaxid.net», «Цензор», «ВВС», «Радіо Свобода», «Сьогодні» подавали точки зору противників режиму, а також його прихильників.

Другий розділ «Віктор Янукович та донецький сировинний клан (кінець 1980-х – 2000-ні рр.)» присвячено дослідженню транзиту донецької партійно-радянської еліти в політичну систему незалежної України та реконструкції політичної біографії В. Януковича.

У **підрозділі 2.1. «Гене́за еліт Донбасу в пізньорадянський період»** розглядається виникнення та еволюція регіональних еліт Донбасу в умовах трансформації радянської системи.

Обґрунтовується теза про повоєнне винищення місцевого керівництва міжвоєнних років під час «Великого терору» 1937-1938 рр. та його відновлення під наглядом першого секретаря Сталінського обкому КП(б)У Л. Мельникова. Виявлено взаємозв'язок між величезними економічними, демографічними, символічними ресурсами регіону та виникненням впливового регіонального номенклатурного клану. Йому довелося існувати в умовах серйозної конкуренції з іншими земляцтвами – передусім, харківським та дніпропетровським.

Занепад та зникнення партійно-державної системи в 1989-1991 рр. призвів до послаблення механізмів контролю центру за регіональними елітами Донбасу та створив сприятливі умови для виникнення на теренах регіону потужних фінансово-промислових груп.

У **підрозділі 2.2. «Консолідація донецьких фінансово-промислових груп у 1990-х – 2000-х роках»** розкриваються процеси формування потужних фінансових та індустріальних об'єднань на території Донбасу протягом 1990-х рр.

Досліджено роль шахтарського руху в здобутті незалежності України, його еволюція та вплив на формування регіональних еліт. Зазначено, що після проголошення Україною незалежності статус Донбасу підвищився, зокрема через концентрацію в цьому регіоні паливних ресурсів, необхідних для забезпечення держави паливно-енергетичними ресурсами. Першим представником донецьких еліт, що отримав високу посаду в Києві, став Ю. Звягільський, колишній директор шахти імені Засядька. Ключовим моментом його зростання стала співпраця з президентом Л. Кравчуком, який шукав союзників для боротьби з дніпропетровським кланом.

Обґрунтовано авторську класифікацію фінансово-промислових груп в Україні 1990-2000-х рр.: 1) сировинні (побудовані навколо видобутку вугілля та

руди, характерні для Донбасу); 2) комсомольсько-партійні на основі ВПК; 3) юридично-спецслужбівська група (найвідоміші представники – В. Медведчук та брати Суркіси); 4) протоаграрний клан П. Лазаренка.

Описано становлення корпорацій «Систем Кепітал Менеджмент», «Індустріальний союз Донбасу», «Альтком» та роль Р. Ахметова, С. Тарути, В. Гайдука, Б. Колеснікова та інших впливових осіб з Донбасу. Розкрито особливості виникнення цих груп: ключові виробничі активи, банківські установи, юридичний статус, експансія в інші регіони та за кордон.

Відзначено загальний вектор еволюції донецького клану – перехід від «старої» генерації донецьких еліт, тісно пов'язаної з кримінальними колами, до «нової», заснованої на легалізації отриманих статків у вигляді фінансово-промислових груп та міжнародного бізнесу. Виокремлено три головні стадії цього процесу: 1) «мафіозні війни» (перша половина 1990-х рр.); 2) консолідація і витіснення «старої гвардії» із політичного та економічного поля регіону (1995-1999 рр.); 3) остаточне оформлення ФПГ із власними економічними і політичними інтересами (початок 2000-х рр.). Доведено, що однією з причин запізненого включення «донецчан» у боротьбу за перерозподіл влади в Україні була довготривала боротьба серед мафіозних груп регіону і пошуки виразника інтересів.

Із виробленням законодавчої бази приватизації та налагодженням роботи правоохоронних органів нові власники починають процес легалізації себе і своїх статків. Одним із шляхів такої легалізації було створення фінансово-промислових груп. Саме ним пішли представники молодшого покоління донецького клану – Р. Ахметов, Володимир та Євген Щербані, С. Тарута, В. Гайдук, В. Нусенкіс, Б. Колесніков, В. Янукович.

У підрозділі 2.3. «Віктор Янукович: життєвий шлях голови українського уряду» проведена реконструкція перших етапів політичної біографії В. Януковича.

Критично переосмислюємо наявні теорії та припущення відносно кримінального переслідування В. Януковича в 1970-х рр., подальшого його засудження і ув'язнення. Звертаємо увагу на особливості процесу «погашення» цих судимостей. Показаний взаємозв'язок кримінального досвіду, набутого В. Януковичем у пізньорадянський період, і його стрімкого просування владними сходами. Найбільш обґрунтованим виглядає припущення, що таке стрімке входження до політичних еліт регіону було обумовлене співпрацею із радянськими спецслужбами, зокрема КДБ.

На підставі політичного аналізу розподілу впливу між різними фінансово-промисловими групами початку 1990-х рр. обґрунтовуємо твердження про те, що перехід В. Януковича у «велику політику» був обумовлений домовленостями, між президентом Л. Кучмою і представниками донецької фінансово-промислової групи.

Показано, що пролобіювавши на посаду прем'єр-міністра України Януковича, представники донецької фінансово-промислової групи не мали повного контролю над цим урядом, оскільки ключові посади в ньому належали орієнтованим на президента Л. Кучму акторам.

На підставі аналізу структури, кадрової політики, особливостей розподілу повноважень між членами уряду В. Януковича обґрунтовується гіпотеза про те, що голові цього Кабінету Міністрів відводилася роль клієнта, який сумлінно виконував указівки своїх патронів і готувався до боротьби за посаду четвертого Президента України.

У розділі 2.4. «Віктор Янукович під час Помаранчевої революції та за президентства Віктора Ющенка (2004-2009 рр.)» показано процес висування прем'єр-міністра В. Януковича на посаду кандидата у Президенти України на виборах 2004 р., а також висвітлено протистояння В. Януковича і В. Ющенка, які представляли протилежні табори: провладні сили та опозицію.

Особливістю передвиборчої компанії було застосування недоброчесних засобів агітації. Агітаційна реклама команди В. Януковича була побудована на роздмухуванні міфічного протистояння Західної України та Східної України, щоб зіграти на цих міжрегіональних суперечностях.

Коротко охарактеризовано перебіг першого та другого туру виборів Президента України. Показано, як невизнання результатів другого туру президентських виборів спровокувало соціально-політичну кризу, яка супроводжувалася кампанією публічних протестів проти фальсифікації виборів: мітингів, демонстрацій, пікетів, страйків, виступів у ЗМІ, звернень до урядів і громадськості іноземних країн, блокування будівель Адміністрації Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Центральної виборчої комісії України. Усі ці події згодом стали частиною Помаранчевої революції.

Після невдачі на президентських виборах 2004 р. виникла необхідність проведення «ребрендингу» Януковича і «очищення» його іміджу в очах світового співтовариства та українців. На конкретному емпіричному матеріалі аналізується процес вибору лобіста інтересів Януковича і Партії регіонів, відомого американського політичного консультанта Пола Джона Манафорта-молодшого, а також показано процес зміни політичного іміджу В. Януковича.

З'ясовано роль Манафорта у виробленні та впровадженні нової стратегії перемоги Партії регіонів на парламентських виборах. В основі стратегії пропонувалося зближення з Росією, яка вела на той час «газову війну».

Після формування нового складу Кабінету Міністрів України і так званої «антикризової коаліції» вплив на політичні процеси в Україні президента В. Ющенка значно ослаб, що загостило протистояння між командою Януковича та Президентом. Вирішенням цього протистояння стало призначення нових виборів до Верховної Рада України VI скликання і отримання Партією регіонів 175 депутатських місць у парламенті. Незважаючи на таку кількість депутатів, «регіонали» змушені були піти в опозицію до новоствореного об'єднання депутатів «Коаліція демократичних сил».

2007-2010 рр. можна вважати часом доволі серйозної політичної турбулентності, коли президент Ющенко практично втратив всі важелі управління державою, а політичне життя вирувало переважно навколо протистояння Ющенко – Тимошенко та протистояння Тимошенко – регіонали і особливо Тимошенко – група Фірташа-Львовчкіна в Партії регіонів.

Отже, просуваючись кар'єрними сходинками до посади Президента України, В. Янукович не гребував жодним шансом для збагачення «донецького клану», а відповідно, і себе. Що не менш важливо, за доволі довгу і успішну кар'єру на політичному «Олімпі» України немає серйозних свідчень, які б показували, що він робив спроби вийти з-під впливу Ахметова або поступитися інтересами своєї фінансово-промислової групи заради власних політичних амбіцій. Можливо, саме такі «чесноти» дозволяли Партії регіонів та її лідерам завжди брати гору над менш організованими політичними силами і лідерами на кшталт Ю. Тимошенко (БЮТ) та В. Ющенка («Наша Україна»).

У третьому розділі «Державний переворот 2010-2011 років» проаналізовано процес підготовки узурпації влади представниками «донецького клану» та схарактеризовано основні етапи реалізації цього «державного перевороту».

У підрозділі 3.1. «Отримання контролю над законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади (лютий-вересень 2010 р.)» зазначено, що переломним моментом у політичній кар'єрі Віктора Януковича були вибори Президента України 2010 р. У другому турі В. Янукович отримав 12,5 млн голосів (48,95%), що дозволило йому стати четвертим Президентом України. Майже одразу розпочалися процеси узурпації влади командою новообраного Президента, адже на той момент справжня влада належала тій політичній силі, що контролювала Верховну Раду України та уряд, але не Президенту.

Для формування підконтрольної Президенту та його «сім'ї» більшості у Верховній Раді була сформована так звана «коаліція тушок», головними архітекторами якої були А. Ключев (заступник голови Партії регіонів) та С. Львовичкін (з 25 лютого 2010 р. голова Адміністрації Президента України).

Підготовлені зміни до регламенту Верховної Ради України надали можливість входження до коаліції окремих депутатів, а не виключно парламентських фракцій. Завдяки цим змінам була швидко створена нова коаліція під назвою «Стабільність та реформи», що в перші години свого існування радикально змінила виконавчу владу в країні. Уряд Ю. Тимошенко було відправлено у відставку, а новим прем'єр-міністром став М. Азаров. Кабінет Міністрів уособлював компроміс між різними групами впливу всередині донецького клану та їхніми партнерами по коаліції.

Наступним етапом було поступове захоплення «донеччанами» ключових посад у силових структурах. У 2010 р. куратором Управління з розслідування особливо важливих справ Генпрокуратури стає Р. Кузьмін, а Генеральним прокурором України призначають В. Пшонку. Згодом було замінено і керівника Міністерства внутрішніх справ, його очолив А. Могильов, близький до В. Джарти та Р. Кузьміна. Головою СБУ був призначений В. Хорошковський, який мав тісні партнерські відносини з групою «РосУкрЕнерго» та її лідером Д. Фірташем. Посаду секретаря Ради національної безпеки та оборони з 2007 р. посідала Р. Богатирьова, зорієнтована на Р. Ахметова.

Для посилення впливу на суддівський корпус був запущений процес реформування судової системи України, повністю підконтрольний Адміністрації Президента. Для запобігання спротиву суддівського корпусу цій

реформі було прийнято закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження», який надав Вищій раді юстиції широкі повноваження для контролю діяльності суддів.

За короткий проміжок часу 2010 р. було повністю зруйновано баланс між гілками влади та сформовано необхідні умови для авторитарного повороту.

У підрозділі **3.2. «Конституційні зміни 2010-2011 рр.»** досліджено механізми підпорядкування Конституційного Суду України та проаналізовано основні конституційні зміни, упроваджені представниками діючої влади.

З'ясовано роль А. Портнова в процесі встановлення контролю донецьким кланом над Конституційним Судом України, яка полягала у формуванні лояльного до нової влади складу суду за допомогою матеріальних стимулів та тиску. Після забезпечення лояльності більшості суддів Конституційного Суду розпочався перегляд деяких конституційних положень. Було фактично зруйновано систему балансів та противаг, закладених у версії Конституції 2004 р. Президент отримав повний контроль над силовим блоком, можливість призначати і звільняти голову та членів уряду, скасовувати будь-які акти Кабінету Міністрів України, розпускати Верховну Раду в ситуації відсутності пленарних засідань протягом 30 днів однієї сесії тощо. Також було продовжено строк повноважень діючих народних депутатів. Схвалений закон про зміни до регламенту Верховної Ради України відкотив принципи взаємин між Президентом та парламентом до реалій 1996-2004 рр. та суттєво обмежив можливість опозиції впливати на ситуацію в законодавчій владі.

Відносини Президента та уряду переформатував новий закон «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 р. Оскільки зміни були масштабними, то влада пішла шляхом написання нового закону, а не внесення змін до старої версії 2008 р. Влада на чолі з В. Януковичем, повернувшись до Конституції в редакції 1996 р., додатково посилила статус і повноваження Президента, наділивши його новими функціями. Тож реформи, ініційовані «донеччанами» 2010-2011 рр., стали масштабним авторитарним поворотом, що перетворив Президента на найбільш впливового політичного гравця в державі.

У підрозділі **3.3. «Спроби приборкання опозиції»** розкрито особливості процесу нівелювання ролі парламентської опозиції та методи боротьби з лідерами опозиційних сил.

Проти найбільш впливових лідерів опозиції були порушені кримінальні справи. У монографії детально показані етапи та методи боротьби проти Ю. Тимошенко, які завершилися її ув'язненням. Загалом, кримінальні справи були порушені щодо більше ніж 20 людей з оточення Ю. Тимошенко.

Зацементувати основи нового режиму мало приборкання й інших опозиційних сил – Податкового майдану та праворадикальних організацій. Оточенням Януковича використовувалося поєднання тиску з боку правоохоронної системи, а також відвертий підкуп опозиціонерів.

Загалом на кінець 2011 р. Україна вже перебувала в цілком іншій політичній реальності, аніж на момент перемоги Віктора Януковича. Сукупність змін протягом 2010-2011 рр. дає підстави говорити про державний

переворот. Очільник донецького клану зосередив у власних руках величезні формальні та неформальні важелі впливу, фактично знищивши демократичні запобіжники встановлення авторитарного режиму.

У **четвертому розділі «Найближче оточення президента»** реконструйовано розподіл сфер впливу та повноважень між представниками керівної еліти та проаналізовано характер взаємовідносин між патроном (В. Януковичем) та його клієнтелою.

У **підрозділі 4.1. «Олександр Янукович та зміцнення «Сім'ї»** показано, як протягом 2011-2013 рр. відбувся перехід системи управління країною від формальних інституцій до неформальних – «сім'ї» В. Януковича.

Відразу після перемоги Януковича було проведено повний розподіл сфер впливу між головними акціонерами Партії регіонів (так званих «старорегіоналів») з чіткими домовленостями правил гри, серед яких головним було обмеження «виключних економічних територій впливу», яким закріпиться діючий статус-кво. Гарантом цих домовленостей був В. Янукович.

«Сім'я» Януковича як неформальне об'єднання найближчих соратників не була сталою структурою. На початку до неї де-факто входило лише шість осіб – О. Янукович, С. Арбузов, Ю. Іванющенко, А. Пшонка, В. Пшонка і В. Захарченко, а потім до неї приєдналися О. Клименко та С. Курченко. Протягом 2010-2013 рр. дедалі більшу роль у справах цього неформального об'єднання відігравав старший син В. Януковича Олександр, який з донецького стоматолога перетворився на одну з найвпливовіших політичних фігур.

У **підрозділі 4.2. «Правоохоронний блок: Віктор та Артем Пшонки, Віталій Захарченко»** досліджені неформальні зв'язки, які поєднували В. Януковича з майбутніми членами «сім'ї» і забезпечували стабільність режиму через контроль за «силовим блоком» держави.

Для витіснення «старорегіоналів» представники «сім'ї» провели низку ротаций у вищих ешелонах силових структур. На посаду Генерального прокурора було призначено В. Пшонку, а на посаду міністра внутрішніх справ, з посади очільника Державної податкової адміністрації перевели В. Захарченка. Отже, «сім'я» призначивши на ці посади відданих людей, повністю взяла під свій контроль «силовиків».

У **підрозділі 4.3. «Сергій Арбузов»** проаналізовані зв'язки С. Арбузова з «сім'єю» та особливості його кар'єрного вивіщення після обрання Януковича четвертим Президентом України.

С. Арбузов потрапив у поле зору «сім'ї» Віктора Януковича у зв'язку із тим, що матір С. Арбузова тривалий час керувала «Всеукраїнським банком розвитку», який належав О. Януковичу. Окрім того, С. Арбузов мав досвід роботи в банківській сфері, що дозволило йому претендувати на ключові посади в державі, забезпечуючи контроль фінансових потоків для «сім'ї». Саме під час правління Арбузова як керівника НБУ була створена модель, за якої велика кількість банків перетворилися на структури по відмиванню грошей та виплаті пов'язаних кредитів, що вилилося в банкопад 2015-2016 рр.

У **підрозділі 4.4. «Олександр Клименко, Едуард Ставицький та Сергій Тимченко»** реконструйовано особливості встановлення взаємозв'язків

О. Клименка, Е. Ставицького та С. Тимченка з О. Януковичем, які уможливили їх входження до «сім'ї» і відкрили кар'єрні перспективи за часів президентства В. Януковича.

О. Клименко до 2010 р. розбудовував свою кар'єру в Донецькій податковій адміністрації, але після 2010 р. отримав стрімке підвищення. За період з 2010 по 2012 рр. він змінив п'ять посад: першого заступника керівника Донецької податкової адміністрації, керівника податкової в Донецькій області, заступника керівника Державної податкової адміністрації (його начальником був В. Захарченко), керівника цього відомства (коли Захарченко перейшов до МВС) і нарешті, у 2012 р. очолив новостворене Міністерство доходів та зборів.

Е. Ставицький з'явився в оточенні Януковича завдяки давньому другу експрезидента Миколі Присяжнюку (очолював Житомирську обласну організацію Партії регіонів, з 2010 по 2014 рр. був міністром АПК). Також Ставицький зумів налагодити продуктивні відносини з О. Януковичем.

Сергія Тимченка можна назвати топменеджером «сім'ї». Він доволі довго обертався в середовищі «регіоналів», був помічником кількох маловпливових народних депутатів від цієї партії, побував радником секретаря РНБО Р. Богатирьової. У червні 2011 р. отримав посаду керівника Державного агентства земельних ресурсів, яке було схвалене особисто О. Януковичем.

У **підрозділі 4.5. «Юрій Іванющенко»** з'ясовано, яким чином Ю. Іванющенко зумів капіталізувати неформальні відносини з В. Януковичем та яку роль він відігравав у «сім'ї».

На основі опублікованих джерел та інтерв'ю ключових акторів режиму Януковича з'ясовано, що Ю. Іванющенко, вірогідно, був наставником О. Януковича. У системі розподілу влади «сім'ї» він був протиположним Ахметову, а також здійснював контроль тіншових фінансових потоків і контроль організованої злочинності, представників якої нерідко використовували для боротьби з конкурентами.

У **підрозділі 4.6. «Сергій Курченко»** визначено роль С. Курченка у формуванні власних бізнес-інтересів «сім'ї». З'ясовано, що знайомство С. Курченка з «молодими регіоналами» О. Януковичем та А. Пшонкою дозволило йому поєднати свої бізнес-інтереси з інтересами та амбіціями «сім'ї» на ринку газу України.

Доведено, що в структурі неформальних відносин оточення Президента, С. Курченко спочатку був «проектним менеджером» ринку скрапленого газу, а потім на нього була покладена роль легалізації тіншових статків «сім'ї», що зробило з нього олігарха, який у своїх активах, окрім газової бізнес-імперії, мав власний футбольний клуб і підконтрольні ЗМІ.

Розділ 5 «Владна вертикаль Віктора Януковича 2011-2013 рр.» присвячено аналізу структури та специфіки функціонування фінансових інституцій, які формували економічний базис режиму. Показано роль Партії регіонів у становленні гібридного режиму в Україні. Визначено місце та специфіку роботи силових структур під час президентства В. Януковича.

У **підрозділі 5.1. «Фінансовий базис режиму»** показано логіку змін керівництва найбільш впливовими фінансовими установами та органами

країни. З'ясовано, що ротації керівників у Міністерстві фінансів, Національному банку, Державній податковій службі України були підпорядковані поетапному переходу контролю за всіма бюджетними потоками В. Януковичу і його «сім'ї». Виявлено, що у зв'язку зі збільшенням контролю оточення президента над ключовими посадами у фінансовій сфері держави поступово зменшується вплив М. Азарова і послаблення його позицій серед «донецького клану».

Підрозділ 5.2. «Роль Партії регіонів у владній вертикалі» реконструює історію виникнення, структурну організацію Партії регіонів та її роль у становленні режиму В. Януковича. Досліджено, яким чином представники Партії регіонів намагалися поставити під свій контроль Верховну Раду України. Показано розподіл формальних повноважень серед керівництва партією та з'ясовано, що в різні періоди Партію регіонів очолювали такі впливові фігури, як В. Рибак, М. Азаров, В. Янукович. Приблизно до 2008 р. найвпливовішими особами в партії були Азаров – Ключев – Рибак, але згодом цю роль перебрав на себе В. Янукович. Окрім офіційних керівників партії, значним впливом тривалий час користувалися А. Ключев та Б. Колесников.

Проаналізовано специфіку ведення передвиборчих кампаній 2002, 2006, 2007, 2012 рр. (повторні 2013 р.) Партії регіонів, а також склад та розподіл депутатських місць у Верховній Раді України IV-VII скликань. Доведено, що Партія регіонів відіграла ключову роль у приході та подальшій узурпації влади представниками «донецького клану» та «сім'ї» В. Януковича. Однак після 2012 р. роль партії стала фактично другорядною. М. Азаров своїм обов'язкам голови партії приділяв увагу «за залишковим принципом». Партійними справами мусили опікуватися заступники Азарова в керівництві ПР: В. Рибак, В. Демидко, С. Єфремов та Д. Шенцев.

У підрозділі 5.3. «Кураторство над силовими структурами», спираючись на аналіз кадрових призначень на керівні посади в Міністерстві оборони України, СБУ та специфіку роботи цих інституцій, визначено їхню роль у функціонуванні режиму В. Януковича.

Протягом 2010-2012 рр. над українськими Збройними силами та ВПК було встановлено контроль представниками клану В. Януковича. Провідну роль у цьому відіграли міністр оборони України М. Єжель та голова «Укроборонпрому» Д. Саламатін. Вони були тісно пов'язані з російськими політичними елітами, що може свідчити про спроби В. Януковича обміняти частину національного суверенітету на лояльне ставлення влади РФ.

Свою діяльність на посаді міністра оборони Д. Саламатін вів у тісній координації з секретарем РНБО А. Ключевим, який раніше на посаді першого віцепрем'єра – міністра економічного розвитку і торгівлі був куратором Д. Саламатіна на посаді гендиректора «Укроборонпрому».

Позаблоковий статус України в період президентства В. Януковича, був поставлений під сумнів. Дії Уряду, Президента, керівництва Збройних сил підштовхували Україну де-факто до військового союзу із РФ.

В. Хорошковський як голова СБУ взяв курс на «чистку» особового складу за ідеологічною ознакою: В. Янукович і В. Хорошковський разом позбавлялися

тих, хто драгував Москву. Створювалася ситуація, коли ключові посади в СБУ обіймали люди, які мали відверто проросійські погляди.

В. Янукович розглядав СБУ не як інструмент захисту від зовнішніх загроз, передусім російської, а як інструмент зміцнення своєї влади. А оскільки він сподівався, що політика задобрювання Росії допоможе йому зміцнити свою владу, то від початку свого президентства Янукович переспрямував діяльність СБУ. Уже навесні 2010 р. СБУ фактично припинила протидію будь-яким загрозам з боку Росії та, зокрема, з боку ФСБ РФ і водночас згорнула діяльність за усіма напрямками, які викликали невдоволення в Кремлі й у ФСБ. І аж до самого кінця режиму Януковича СБУ перебувала в стані цілковитої лояльності до Кремля, що означало і слухняність, і беззахисність. Натомість основною функцією СБУ стала боротьба з «внутрішнім ворогом», а точніше, з політичними опонентами режиму Януковича. Зокрема, СБУ взяла пряму участь у переслідуванні Ю. Тимошенко, порушуючи кримінальні справи проти неї. Фактично В. Янукович перетворив СБУ на інструмент захисту інтересів «сім'ї», свідомо знехтувавши національними і державними інтересами.

У розділі 6. «Взаємини з регіональними елітами» проаналізовано еволюцію взаємовідносин між представниками керівної верхівки із регіональними елітами України у 2010-2014 рр.

У підрозділі 6.1. «Місто Київ та Київська область» показано специфіку формування співпраці між київськими елітами та представниками донецького клану.

Київ та його ключові управлінські еліти до 2010 р. не мали тісної співпраці з представниками донецьких бізнес-еліт. Формально, після обрання В. Януковича четвертим Президентом України економічні та політичні еліти Київщини досягли консенсусу з представниками провладної еліти. Донеччанам так і не вдалося, як в інших регіонах, поставити в столиці свого впливового представника, який би відстоював інтереси «сім'ї» серед місцевих політичних та економічних еліт.

У підрозділі 6.2. «Донецька область» показано зміну ставлення «сім'ї» до цього регіону як до свого базового та з'ясовано причини ослаблення впливу «регіоналів» на місцях.

Зазначаємо те, що для донецького клану Донеччина тривалий час була базовим регіоном, і в електоральному сенсі, і в економічному. Із 2003 р. представники цього клану поступово почали перебиратися до столиці, втрачаючи цікавість до проблем регіону, що призводило до послаблення зв'язків з регіональними елітами та поступової втрати контролю за формуванням місцевого істеблішменту. Контроль за регіоном із 2010 р. «сім'я» тримала через посередників, які обстоюють їхні інтереси на місцях, що сприяло безперешкодному зайняттю представниками, зорієнтованими на РФ, ключових управлінських посад в області.

Виділяємо ключові причини втрати контролю над територіями Донбасу місцевими «регіоналами»: 1) керували регіоном делеговані менеджери, а не політики; 2) Донбас завжди орієнтується на «сильного», а втеча Януковича призвела до того, що «силою» стали не місцеві еліти, а росіяни; 3) бажання

торгуватися до останнього призвело до того, що «старі» донецькі еліти самі себе переграли; 4) слабкість столичної влади та зрада правоохоронців.

У **підрозділі 6.3. «Луганська область»** з'ясовано структуру та ідеологічні орієнтири місцевих управлінських еліт. З'ясовано межі впливу О. Єфремова на економічну та ідеологічну політику в регіоні. Показано відсутність економічної та політичної стратегії Партії регіонів на Луганщині, що сприяло появі в регіоні сепаратистських рухів, підтримуваних РФ.

У **підрозділі 6.4. «Автономна Республіка Крим»** зазначається, що після перемоги на президентських виборах 2010 р. Янукович робить кілька спроб взяти під свій контроль управлінську еліту Автономної Республіки Крим. Із 2010 по 2014 р. керівниками уряду Криму були «варяги», яким довіряв Янукович, – В. Джарти та А. Могильов. Обидва мали перманентний конфлікт з місцевим корінним населенням – кримськими татарами та потурали русифікації півострова. Така недалекоглядна політика, особливо останнього очільника кримського уряду Могильова, посприяла окупації Криму російськими військами.

У **підрозділі 6.5. «Дніпропетровська область»** проаналізовано розвиток взаємовідносин між дніпропетровською управлінською елітою та «донеччанами». Представники дніпропетровської еліти, ще з радянських часів, були ключовими конкурентами для «донеччан» у боротьбі за розподіл сфер впливу. Із обранням В. Януковича Президентом донеччанам вдалося на короткотривалий період взяти під контроль Дніпропетровщину. Загалом, з 2010 по 2014 р. Дніпропетровською областю керувала група Р. Ахметова, виразниками інтересів якої була родина Вілкулів.

У **підрозділі 6.6. «Львівщина»** показано спроби представників «сім'ї» увійти до політичних еліт регіону та розбудувати тут свій бізнес.

Львів входив до переліку тих міст, де люди чи не найгірше ставилися до В. Януковича, і у донеччан не було кадрів, які б могли стати органічною частиною місцевих еліт. Для упокорення місцевої еліти донеччани змінили п'ять голів обласної адміністрації і жодна з цих змін не дала бажаного результату. Можна говорити про Р. Ахметова і Б. Колесникова, які намагалися зав'язати партнерські відносини з місцевими елітами через посередника – львівського мера А. Садового, але ці спроби також не мали серйозних успіхів.

У **підрозділі 6.7. «Харків»** встановлено, що місцеві еліти після 2010 р. стали партнерами донеччан, але не дозволяли останнім взяти під контроль управління регіоном та завести великий капітал. ТанDEM Г. Кернеса та М. Добкіна необмежено керував Харківщиною протягом 2010-2014 рр. При цьому, в Києві не було жодної групи впливу, яка навіть теоретично, могла б зазіхнути на їхню монополію в регіоні. Можна говорити про практичне оформлення окремої, взагалі незалежної, «харківської групи» впливу всередині Партії регіонів.

У **підрозділі 6.8. «Запоріжжя»** показано взаємозв'язок між представниками «сім'ї» і місцевим кримінальним авторитетом Є. Анісімовим, на якого була покладена роль виразника інтересів «донеччан».

Доведено, що представники влади не мали чіткої стратегії взаємовідносин із регіональними елітами України, а контроль забезпечувався через адміністративну вертикаль.

У розділі 7. «Зовнішньополітичні вектори режиму» здійснено аналіз формування та реалізації основних зовнішньополітичних векторів режиму В. Януковича.

У підрозділі 7.1. «Стосунки з Росією» розглянуто основні етапи еволюції взаємовідносин між Україною та РФ у період правління В. Януковича.

З'ясовано, що міждержавні відносини між Україною та Російською Федерацією у 2010-2014 рр. базувалися на таких принципах: по-перше, це постійні поступки і стратегічні прорахунки керівництва України в міждержавних зносинах із РФ; по-друге, збільшення обсягу кредитування української економіки російськими грошима; по-третє, збільшення залежності України від імпорту російського газу, по-четверте, експансія «руського мира» в гуманітарній політиці.

Обґрунтовується, що продовження строку перебування російського флоту в Севастополі – один із важливих стратегічних прорахунків у міжнародних відносинах між Україною та РФ, який у віддаленій перспективі забезпечив безперешкодну окупацію Криму російськими військами.

Одним із методів тиску РФ на Україну для зміни її зовнішньополітичного курсу з проєвропейського на проросійський була так звана «торговельна війна», яка підривала економічний потенціал України.

Показано роль російської гуманітарної політики та з'ясовано її вплив на українських громадян. Ключовими напрямками цієї політики були: експансія російської мови, максимальне розповсюдження впливу Російської православної церкви та утвердження культу «Перемоги в Другій світовій війні» як цементуючого чинника для всього пострадянського простору.

У підрозділі 7.2. «Янукович та західні демократії» розглянуто стратегію розвитку взаємовідносин України із США та країнами ЄС у 2010-2014 рр.

В. Янукович погодився на вимогу віддати військовий уран, сподіваючись на встановлення більш тісних партнерських відносин і матеріальне заохочення від США. Наприкінці 2010 р. у межах міждержавної угоди з України було вивезено майже 50 кг урану до Росії. Можна стверджувати, що В. Янукович, виконавши договір про передачу військового урану до РФ, стратегічно програв, не отримавши додаткових гарантій безпеки.

У 2012 р. команда В. Януковича за посередництва головного піарника Партії регіонів П. Манафорта розпочинає кампанію по відбілюванню українського президента від звинувачень у вибірковому правосудді. Для цього залучається впливова американська юридична фірма «Skadden» та відомий юрист, який багато років пропрацював в адміністраціях Клінтона та Обами, – Г. Крейг.

Ключовими питаннями міжнародних переговорів між Україною і ЄС у 2010-2014 рр. було скасування візового режиму для громадян України, а також підготовка Угоди про асоціацію України з ЄС, які детально проаналізовано в монографії. Стосунки України і Європейського Союзу за час президентства

Януковича пройшли чотири фази: прискорене зближення, гальмування, тупцювання на місці і рух назад. При цьому, визначальними рисами в стосунках з ЄС є те, що європейці з перших днів перебування Януковича при владі запропонували просту і зрозумілу модель, при якій за «правильні кроки» Україна отримувала фінансові і політичні преференції. У відповідь, Віктор Янукович запропонував зовсім іншу модель, примітивістичну, яка полягала в тому, що він готовий був робити те, що подобалося йому і гальмував те, що йому не подобалося. А перший розрив стосунків з європейцями стався саме через цю брехню – ЄС чітко вказав на те, що треба робити всі кроки, а не займатися «вибірковою євроінтеграцією». Зрештою, вся зовнішня політика Януковича базувалася на одному принципі: «я роблю все для посилення своєї влади в країні, а зовнішня політика або підпорядковується цьому принципу, або я її ігнорую». Саме цей примітивістичний підхід і став одним із наріжних каменів краху режиму: Янукович занадто багато говорив про Європу, і потім, коли він відмовився від євроінтеграції, українське суспільство просто було не готове до цього.

У підрозділі **7.3. «Китайський план»** проаналізовано характер, рівень та етапи міжнародного співробітництва між Україною та Китайською Народною Республікою.

Ключовими напрямками розвитку двостороннього співробітництва стали: 1. Активізація взаємних візитів високого рівня, зміцнення політичної взаємодовіри. 2. Інтенсифікація практичного співробітництва на базі принципу «взаємної вигоди та обопільного виграшу». 3. Тісна взаємодія в межах багатосторонніх форумів та поглиблення координації з актуальних міжнародних питань, а також захист спільних інтересів. 4. Розширення співпраці в галузі науки і техніки, а також гуманітарних обмінів.

Доведено, що майже всі проєкти, узгоджені між двома державами, не були реалізованими у зв'язку із неготовністю китайської сторони брати участь у відмиванні коштів представниками «сім'ї».

У розділі **8. «Крах режиму»** досліджено передумови, причини та наслідки розпаду режиму В. Януковича.

У підрозділі **8.1. «Боротьба навколо підписання Асоціації з ЄС»** поетапно реконструйовано процес відмови від підписання договору про асоціацію з ЄС.

Ключовою подією останнього періоду правління В. Януковича та його «команди» стали події навколо підписання угоди з ЄС та підготовки до Вільнюського саміту. Не менш важливою подією, яка визначила останні місяці президентства В. Януковича, була сочинська зустріч Путіна та Януковича, яка відбулася за кілька тижнів до цього саміту. В. Путін домагався створення тристоронньої переговорної платформи – Росія-ЄС-Україна, яка б дала йому змогу одноосібно вести переговори з ЄС (українська сторона відігравала б роль маріонетки) щодо майбутнього України і відновлення нового прообразу СРСР. В. Янукович повністю погодився на роль маріонетки і, якби не початок Майдану, відновлений Союз вже міг би мати реальні обриси.

На саміті в Брюсселі Янукович підписався практично під усіма вимогами, яка висунула йому Рада ЄС кількома місяцями раніше, і навіть взяв деякі додаткові зобов'язання, як-от «конституційна реформа для створення необхідної системи стримувань і противаг». Навзаєм він отримав досить чіткі обіцянки підписання Угоди про асоціацію на Вільнюському саміті Східного партнерства з одночасним відкриттям тимчасового застосування частин Угоди (ще до набуття нею чинності), а також різних фінансових «пряників», зокрема макрофінансової допомоги в обсязі 610 млн євро, фінансування модернізації ГТС і фінансової допомоги у вигляді бюджетної підтримки.

Асоціація з ЄС закривала йому шлях до побудови авторитарного режиму, він це зрозумів ще у 2013 р., але зайшов аж занадто далеко, а тому сам себе переграв. Поки Янукович вважав, що йому вдасться водночас посилювати авторитарний режим і рухатися шляхом євроінтеграції, – він діяв в обох напрямках. Коли ж виявилось, що поєднати їх стало неможливо і потрібно обрати щось одне, він пожертвував євроінтеграцією. Бо вона була йому ні до чого, якщо через неї він ризикував втратити президентство у 2015 р.

У підрозділі **8.2. «Революція Гідності та падіння режиму Януковича»** розкрито передумови, причини та перебіг основних подій Революції Гідності, проаналізовано її результати.

В. Янукович тривалий час вважав, що європейці понад усе зацікавлені в підписанні угоди про асоціацію, і, якщо вони не закрили перед ним двері після саміту у Вільнюсі, то вони не закриють їх і зараз. Тому на фронт було висунуто Арбузова, який мав доєднатися до переговорів і потягнути час, поки піаркоманда Януковича мала спробувати створити в Києві ілюзію того, що саме ЄС не хоче допомагати Україні (саме через цю призму треба дивитися на непомірні апетити адміністрації Януковича, яка протягом місяця збільшила вимоги до ЄС з 10 до 20 млрд). Але сталося так, що Янукович переграв сам себе.

У ніч проти 30 листопада 2013 р. спецзагін «Беркут» розігнав акцію протесту на Майдані Незалежності. Після того Євромайдан, який уже починав йти на спад, відновився в значно більших масштабах. 1 грудня відбувся багатотисячний мітинг у Києві, попри заборону Окружного адміністративного суду Києва. У неділю, 8 грудня, коли в Києві зібралися на «Марш мільйона» багато десятків тисяч українців, президент Єврокомісії Жозе Мануел Баррозу в телефонній розмові з Януковичем знову вказав на необхідність політичного вирішення напруженої ситуації шляхом діалогу з опозицією та громадянським суспільством. 10 грудня глава дипломатії ЄС К. Ештон прибула до Києва. Але відразу після переговорів з нею Янукович прийняв рішення про зачистку Майдану. Формальною причиною було рішення суду про заборону будь-яких мітингів. По суті, така демонстративна позиція влади – почати розгін Майдану відразу після переговорів з Ештон не могла не вплинути на подальшу позицію ЄС щодо Януковича і його режиму. Водночас в адміністрації Януковича щиро вірили, що вони діють у межах закону, і саме до них європейці застосовують подвійні стандарти.

На противагу «Майдану», 4 грудня Партія регіонів почала свій мітинг, який отримав назву «Антимайдан», куди було привезено близько 15 тисяч людей.

ЄС продовжував посилати сигнали солідарності українцям, які вийшли на Євромайдан. Тоді влада приймає рішення про розширення репресивної законодавчої бази, яка, на думку силовиків, дозволила б їм ефективніше боротися з Майданом. Прийняття 16 січня 2014 р. «диктаторських законів» спричинило перехід протестів до етапу активного спротиву диктатурі. 19 січня відбувається кількасоттисячне народне віче, яке завершується довготривалою сутичкою на вулиці Грушевського. А 22 січня пролилася перша кров – було вбито майданівців С. Нігояна та М. Жизневського. Спроби режиму піти на мінімальні поступки (відставка М. Азарова, закон про амністію протестувальників) і виграти час виявилися безуспішними. Так само не справдилося посередництво представників ЄС. Намагання ЄС спонукати і заохотити Януковича до компромісу виявилися безрезультатними. 18 лютого розпочалася найгостріша фаза силового протистояння між силовиками та протестувальниками, яка стала завершальним етапом Революції Гідності. Того дня було оголошено «мирний наступ» на Верховну Раду, коли майданівці закликали всіх іти до парламенту з вимогою повернення до Конституції 2004 р. У відповідь силовики та групи «тітушок» розпочали масштабний напад на демонстрацію і відтіснили протестувальників на майдан Незалежності. 18-21 лютого в центрі Києва від снайперських куль загинуло понад 70 майданівців. Однак повністю подолати опір владі не вдалося.

21 лютого 2014 р. В. Янукович терміново залишив Київ. Символом падіння режиму стало те, що в Межигір'ї не було охорони. 22 лютого 328 депутатів Верховної Ради України проголосували постанову «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України». Режим особистої влади четвертого Президента України став історією.

Головними прорахунками В. Януковича були недооцінка масовості та рішучості протестного руху в Україні, а також запровадження цільових санкцій з боку ЄС. Це змусило впливових «регіоналів», безпосередньо непричетних до спроб силового придушення Євромайдану, дистанціюватися від Януковича.

ВИСНОВКИ

Історія правління четвертого Президента сучасної України є вкрай важливою для розуміння логіки розвитку українського суспільства 1991-2013 рр., а також часу після Революції Гідності. З одного боку, сформований В. Януковичем режим особистої влади став кульмінацією спроб побудувати гібридний політичний лад: демократичний за формальними ознаками, олігархічний за змістом. Практики та підходи, на яких базувалася владна вертикаль 2010-2014 рр., не були винайдені донецькими елітами, а стали частиною політичних реалій України задовго до обрання Януковича Президентом. Тож їх аналіз дозволяє не лише пояснити функціонування системи влади протягом чотирьох років правління представника донецького

клану, але більш рельєфно окреслити вектори еволюції українських політичних інститутів та владних еліт доби незалежності. З іншого боку, без знань про режим Віктора Януковича неможливо вивчати та пояснювати причинно-наслідкові зв'язки Революції Гідності, російсько-української війни та зміни в українському соціумі після 2014 р.

Зважаючи на це, можна було б очікувати, що проблема формування та функціонування владної вертикалі 2010-2014 рр. повинна привернути увагу наукової спільноти, та реальність, як завжди, дещо складніша. Значна частина матеріалів із проблеми є засекреченими, свідчення очевидців – вкрай заангажованими, а подекуди – відверто дезінформативними. До проблем із джерельною базою додається високий градус суспільної напруги при обговоренні питань про режим Януковича та його наслідки, тому українські дослідники не надто охоче висвітлюють ці питання. Найбільший внесок зробили політологи Ю. Мацієвський, М. Михальченко та М. Кармазіна. Вертикаль влади 2010-2014 рр. дотично стала предметом окремих соціологічних, історичних та філософських праць. Однак коло питань, сформульованих українськими вченими, є доволі невеликим. Безліч питань залишається без відповіді й вимагає продовження наукової роботи. На наше глибоке переконання, системне дослідження створеного Януковичем режиму лише розпочинається.

З'ясування природи та витоків цієї владної вертикалі неможливе без урахування історичного контексту для генези донецьких еліт. Виокремлення Донбасу відбувається після остаточного встановлення більшовицької влади в 1919 р. Місцеві керівники, відповідальні за реалізацію сталінського варіанту модернізації протягом кінця 1920-х – 1930-х рр., були знищені під час масових репресій «Великого терору». Їх замінила нова генерація, рекрутована тоталітарною системою. Величезні економічні, кадрові та символічні ресурси зробили Донбас вкрай вагомим і в УРСР, і в Радянському Союзі загалом. Однак об'єктивний ріст значення донецьких еліт неодноразово зупинявся конкуруючими групами номенклатури: політичним знищенням Л. Мельникова на початку 1950-х рр. та усуненням В. Дегтярьова та В. Шевченка на початку 1970-х рр. Криза та розпад комуністичної системи протягом 1989-1991 рр. призвели до ослаблення механізмів контролю за регіональними елітами Донбасу з боку центральної влади та створили сприятливе середовище для їх подальшої еволюції в повноцінний клан.

Розпад Радянського Союзу мав наслідком розбалансування економічних зв'язків між найбільшими підприємствами Донбасу і колишніми республіками, які були постачальниками сировини або споживачами товарів місцевих виробників. Відсутність законодавчої бази для переходу від планової економіки до ринкової спричинили хаос та «захоплення» підприємств мафіозними структурами, яких не могли або не хотіли взяти під контроль місцеві правоохоронні органи. Для стабільного функціонування підприємств нові власники залучали представників колишньої номенклатури з досвідом управління.

Легалізація захоплених статків відбувалася за допомогою створення фінансово-промислових груп. Такий варіант став пріоритетним для представників молодшого покоління донецького клану. Важливим елементом, за допомогою якого донецькому клану вдалося не тільки втриматися на плаву в середині 1990-х, а й вийти на загальнодержавний рівень, була їхня доволі вдала ставка на створення власної політичної партії – Партії регіонів, яка стала носієм їх нової ідеології і орієнтувалася на електоральне поле південно-східних регіонів України. Загалом можна говорити про три головні стадії формування донецького клану: 1) «мафіозні війни» (перша половина 1990-х рр.); 2) консолідація і витіснення «старої гвардії» із політичного та економічного поля регіону (1995-1999 рр.); 3) остаточне оформлення ФПГ із власними економічними і політичними інтересами (початок 2000-х рр.).

Роль виразника політичних інтересів донецького клану була покладена на В. Януковича. Уродженець міста Єнакієве Донецької області мав складну та неоднозначну біографію. Обставина, що попри дві судимості, він вступив до КПРС та потрапив до господарської номенклатури, вказує на допомогу впливових покровителів. На нашу думку, Янукович співпрацював з радянськими спецслужбами та готувався на роль підконтрольного їм кримінального лідера. Після 1991 р. його позиції значно зміцнилися. Він робить стрімку кар'єру – від маловідомого директора автотранспортного підприємства до голови Донецької обласної державної адміністрації. Співпраця донецьких еліт з Президентом України Леонідом Кучмою принесла цьому перемогу на виборах 1999 та 2002 рр. Однак платою за це стало призначення В. Януковича головою уряду. Політична експансія донецького клану, яка супроводжувалася посиленням його позицій у енергетиці та промисловості, набирала обертів.

Протягом 2002-2005 рр. Янукович виконував роль «весільного генерала», уособлюючи інтереси донецького клану та готуючись до можливої боротьби за посаду Президента України у 2004 р. Реальні рішення в уряді приймали його більш досвідчені колеги. Ці факти ставлять під сумнів менеджерські таланти В. Януковича, що начебто стали причиною призначення його спочатку головою Донецької облдержадміністрації, а згодом – прем'єр-міністром. Натомість ми спостерігаємо картину діяльності типової підставної особи, яка втілює рішення власних опікунів чи патронів.

Одним із головних опікунів і творців політичної кар'єри Януковича був український олігарх Р. Ахметов. Саме він, маючи у своєму розпорядженні ресурси потужної донецької фінансово-промислової групи, інвестував у Януковича. Навіть після поразки на президентських виборах 2004 р. свого протеже, Ахметов не закрити цього проєкту. Для поліпшення іміджу і створення нового образу Януковича було запрошено П. Манафорта – відомого лобіста із США.

Після перемоги на президентських виборах 2010 р. В. Янукович розпочав активну діяльність зі збільшення власних повноважень та можливостей впливати на систему державного управління. Першим кроком до захоплення всієї повноти влади стало формування «коаліції тушок» за допомогою депутатів-перебіжчиків та фракцій Партії регіонів, Блоку Литвина та

комуністів. Новостворена коаліція за лічені дні відправила у відставку уряд Ю. Тимошенко, створила новий Кабмін на чолі з М. Азаровим та здійснила ключові призначення на керівні посади в державних структурах. Аналіз призначень показує, що нова вертикаль формувалася за квотним принципом і була, по суті, розподілом сфер впливу між головними групами всередині «регіоналів». Закріпити перемогу мала судова реформа під опікою А. Портнова та С. Ківалова, що знищила залишки автономії суддівської вертикалі.

Другим кроком до посилення Януковича стало відновлення дії Конституції 1996 р. за допомогою Конституційного Суду. Створений правовий хаос був сповна використаний «регіоналами» для перетворення Президента на найбільш впливову особу в державі.

Зацементувати основи нового режиму мало приборкання опозиційних сил: прихильників Тимошенко, Податкового майдану, праворадикальних організацій та інших осередків спротиву. Оточенням Януковича використовувалося поєднання тиску з боку правоохоронної системи, а також відвертий підкуп опозиціонерів.

Загалом на кінець 2011 р. Україна вже перебувала в цілком іншій політичній реальності, аніж на момент перемоги В. Януковича. Сукупність змін протягом 2010-2011 рр. дає підстави говорити про державний переворот. Очільник донецького клану зосередив у власних руках величезні формальні та неформальні важелі впливу, фактично знищивши демократичні запобіжники встановлення авторитарного режиму. Хоча повноцінний авторитаризм так і не був побудований, однак єдиним засобом для знищення побудованої Януковичем вертикалі залишилася лише революція. Метафорично висловлюючись, він «міцно закрит кришку чайника і увімкнув газ». Тож цілком очікувано його влада була змінена не за допомогою виборів, а через революційний вибух.

Основу режиму Віктора Януковича становила «сім'я» – група близьких людей навколо його старшого сина О. Януковича. Говорити про її оформлення можна станом на 2012 рік, коли відбувалася низка ключових перестановок в уряді та стрімке зростання бізнес-структур Януковича-молодшого. Головні ролі в «сім'ї», окрім представників родини Януковичів, відігравали В. Пшонка, А. Пшонка, та В. Захарченко (контроль над прокуратурою та міліцією) та С. Арбузов (контроль над Нацбанком та поступове витіснення Азарова з керівництва економікою). Топменеджери О. Клименко, Е. Ставицький та С. Тимченко відповідали за схеми на митниці та податковій, розподіл ліцензій на видобуток корисних копалин та привласнення землі. Ю. Іванющенко, на нашу думку, опікувався О. Януковичем, слідкував за інтересами «сім'ї» в АПК та взаємодією з організованою злочинністю. Бізнес-імперія С. Курченка мала монополізувати ринок газу та нафтопродуктів, а також легалізувати вкрадені на схемах кошти у вигляді респектабельного європейського бізнесу.

За період правління В. Януковича відбувалася перманентна боротьба за контроль над сферою державних фінансів між різними групами впливу серед «регіоналів». Протягом менш ніж трьох років після інавгурації він зумів сконцентрувати в руках своєї «сім'ї» цілковитий контроль над фінансовими

потоками в Україні. Представники «сім'ї» отримали всі ключові посади у сфері державних фінансів. Прем'єр Микола Азаров контроль над цією сферою фактично втратив.

Іншим важливим важелем влади Януковича була Партія регіонів. Вона забезпечувала інтеграцію представників різних бізнес-груп навколо лідерів донецького клану та мобілізувала патерналістськи налаштований електорат переважно Півдня та Сходу України. Саме завдяки цій політичній силі В. Януковичу і його клану вдалося вийти на загальнодержавний рівень влади та тривалий час контролювати найвищі державні посади, забезпечуючи фінансове процвітання своєї «сім'ї» та донецького клану загалом. Партія регіонів пройшла у своєму розвитку шлях від партії регіонального масштабу (1991-2000 рр.) до домінуючої політичної сили (2010-2013 рр.).

У 2010 р., після перемоги Януковича, близько 50 депутатів Партії регіонів отримали посади в різних органах влади. На цей самий час припало і штучне розширення лав партії за рахунок регіональних осередків, до яких почали вступати регіональні бізнесмени. Після скасування конституційної реформи вплив Парламенту почав падати, а отже, і вага Партії регіонів у донецькому клані почала стрімко обвалюватися. Про її внутрішнє життя протягом років президентства Януковича було мало чути, та й навряд чи рішення керівних органів ПР мали велике значення для країни. Рутину роботу в партії було перекладено на четвірку: В. Рибак, В. Демидко, С. Єфремов та Д. Шенцев.

Для захисту свого режиму Янукович поступово поставив під контроль силові структури України. На керівні посади в цих структурах були призначені або члени клану, або члени так званої «сім'ї». Для того, щоб переформатувати СБУ під нові завдання, Янукович використав В. Хорошковського, який із січня 2009 р. обіймав посаду першого заступника голови СБУ. З одного боку, він залишався абсолютно чужим для цієї структури, а з іншого, – він вже добре знав її зсередини. Тому, отримавши від Януковича посаду голови СБУ, він зміг одразу ж, без розкачування, провести в СБУ повномасштабне кадрове чищення і переорієнтувати всю Службу на нові пріоритети. Наступним етапом стало переведення СБУ під контроль «сім'ї». Це було зроблено кількома кроками. У січні 2012 р. Хорошковський отримав посаду в уряді; у лютому Янукович призначив головою СБУ І. Калініна, який до того був начальником Управління державної охорони; у липні Янукович призначив першим заступником голови СБУ людину «сім'ї» – О. Якименка, який до того був начальником управління СБУ в Донецькій області; нарешті, у січні 2013 р. Янукович призначив Якименка головою СБУ, а Калініна зробив своїм радником. Важливим наслідком було те, що Янукович, перетворивши СБУ на інструмент захисту інтересів «сім'ї», свідомо нехтував національними і державними інтересами, якщо вони не збігалися з «сімейними». Зрештою це призвело до державної зради і самого Януковича, і керівництва СБУ.

Керівництво Збройними силами України та військово-промисловим комплексом також було змінено за таким самим принципом. «Сім'ю» не цікавив розвиток української армії, адже на їхнє глибоке переконання, жодних зовнішніх загроз не існувало. Сферу оборони вони сприймали виключно як

засіб приватизації цінних активів та розпродажу озброєнь, що дісталися в спадок від СРСР. Саме такі завдання висувалися перед міністрами оборони М. Єжелєм (2010-2012 рр.), Д. Саламатіним (2012 р.) та П. Лебедевим (2012-2014 рр.).

Є всі підстави вважати, що цілеспрямована регіональна політика режиму Януковича була відсутня, оскільки взаємини з регіонами зводилися до примітивної формули: «всі мають бути в жорсткій виконавчій вертикалі». Насправді в команді Януковича не було нікого, хто міг би стати ідеологом регіональної політики. Традиційно за цей напрям відповідали двоє людей: В. Рибак та О. Попов. Але перший взагалі був далеким від будь-якого поняття про реформи, а другий був успішним головою маленького містечка Комсомольськ, яке було зав'язане на одне крупне підприємство.

У кожному регіоні відносини з вертикаллю «регіоналів» мали власну специфіку. Зокрема, до початку Революції Гідності Київ був містом, яке глибоко зневажало Януковича і вважало позбавлення від нього найкращим виходом із ситуації. Натомість, Партія регіонів отримала повний контроль над Київською областю і не мала жодної опозиції в системі місцевого самоврядування.

Донеччина була базовим регіоном для донецького клану, і в електоральному сенсі, і в економічному, але починаючи з 2003 р., представники цього клану поступово почали перебиратися до столиці, втрачаючи цікавість до проблем регіону. Контроль за регіоном вони тримають через посередників, які представляють їхні інтереси на місцях.

Після перемоги на президентських виборах 2010 р. Янукович робить кілька спроб взяти під свій контроль управлінську еліту автономної республіки Крим. Керівники уряду Криму мали перманентний конфлікт з місцевим корінним населенням та потурали русифікації півострова. Така недалекоглядна політика, особливо останнього очільника кримського уряду Могильова, посприяла окупації Криму російськими військами.

Надійною «вотчиною» Партії регіонів була Дніпропетровщина, де найбільш міцні позиції мали структури Р. Ахметова та близької до нього родини Вілкулів.

На Львівщині донецький клан спочатку не мав серйозної електоральної підтримки, що заважало їм поширити свою бізнес-імперію на цей регіон. Можна говорити про Ахметова і Колесникова, які намагалися зав'язати партнерські відносини з місцевими елітами, але ці спроби не мали серйозних успіхів.

Протилежна ситуація була в Харківській області, де донеччанам вдалося укласти союз з місцевою елітою. Із 2010 р. тандем М. Добкін – Г. Кернес був виразником інтересів харківської еліти в середовищі Партії регіонів. Цей тандем зробив все, щоб жодних політичних конкурентів не залишилося в області. Також у 2014 р. вони здійснили спробу зробити Харків виразником інтересів Південно-Східних регіонів України, але вчасно відступили від цих планів, залишившись у фарватері загальнодержавних процесів.

Представником «сім'ї» в Запоріжжі був Є. Анісімов, який мав тісні зв'язки з О. Януковичем та Ю. Іванющенком. Офіційним представником влади в регіоні президентом Януковичем був призначений Пеклушенко, повністю підконтрольний Анісімову.

У зовнішній політиці Янукович та його оточення демонстрували нездатність до стратегічного мислення, сприймаючи відносини з ключовими геополітичними гравцями як примітивні торги за ресурси. По суті, йдеться про перенесення на міжнародні відносини принципів, за якими звикли діяти представники донецького клану всередині країни.

Російський вектор будувався навколо чотирьох основних тем. По-перше, гостро стояло питання про базування Чорноморського флоту РФ у Криму. Янукович пішов на поступки росіянам, підписавши Харківські угоди 2010 р., отримавши натомість віртуальну знижку на газ і втративши єдиний реальний важіль впливу на російську позицію. По-друге, протягом 2010-2013 рр. відбувалася інтенсивна експансія переважно державного капіталу РФ в українській економіці. Активи російських банків за ці кілька років зросли більш ніж на 45%, а загальна сума боргів українських підприємств склала близько 25 млрд. дол. Оточення Януковича недооцінювало цієї загрози. По-третє, у сфері енергетики представники донецького клану розраховували на швидке укладання договорів на постачання та транзит газу з РФ. Однак після Харківських угод росіяни вимагали ексклюзивних умов для діяльності в Україні та вступу до Митного союзу, що загрожувало монопольним позиціям «регіоналів». Непоступливість у газовому питанні у 2013 р. була доповнена торговою блокадою з боку РФ. І, по-четверте, у гуманітарній сфері Янукович повністю підтримував російську позицію про посилення впливу російської мови, Української православної церкви Московського патріархату та культу «Перемоги у Великій Вітчизняній війні».

Стосунки України і Європейського Союзу пройшли за час президентства Януковича чотири фази: прискорене зближення, гальмування, тупцювання на місці і рух назад. При цьому, головними визначальними рисами в стосунках з ЄС є те, що європейці з перших днів перебування Януковича при владі запропонували просту і зрозумілу модель, при якій за «правильні кроки» Україна отримувала фінансові і політичні преференції. У відповідь, В. Янукович запропонував зовсім іншу модель – примітивістичну, яка стала одним із наріжних каменів краху режиму.

Ще одним важливим зовнішньополітичним вектором інтересів режиму Януковича був Китай. Янукович, здобувши посаду Президента України, отримав такі стартові можливості в діалозі з керівництвом Китаю, яких не мав жоден інший Президент України. На самому початку своєї президентської каденції Янукович почув від китайського лідера пропозицію вивести відносини між двома країнами на рівень стратегічного партнерства. Об'єктивно це відкривало для України нові, неймовірні варіанти зміцнення своїх позицій у стосунках і з Росією, і з Заходом. Для китайського керівництва головний сенс цього стратегічного партнерства полягав у можливості просувати в Україні свої технології, обладнання, товари та послуги, отримуючи навзаєм зерно та інше

продовольство. Ці напрями Китай був готовий підкріпити великими кредитами. У геополітичному вимірі сенс стратегічного партнерства з Україною для КНР полягав у можливості створити противагу Росії в Чорноморському регіоні і взагалі «прорубати собі коридор» в Європу за маршрутом Казахстан – Азербайджан – Грузія – Україна. Проте Янукович цими можливостями скористався лише частково – тією мірою, якою вони відповідали його пріоритетам.

Крах режиму Януковича був опосередковано пов'язаний з міжнародною політикою. Але головною причиною падіння створеної ним вертикалі були її глибокі внутрішні суперечності. Рівень напруги всередині владного табору та у відносинах влада-суспільство щороку зростав. Однак для масштабного прояву незадоволення потрібен був привід. У ніч проти 30 листопада 2013 р. спецзагін МВС «Беркут» розігнав акцію протесту на майдані Незалежності. Після того Євромайдан відновився в значно більших масштабах. Шанси Януковича порозумітися з ЄС стали ще мізернішими.

Спроби вирішити проблему масових протестів ще раз засвідчили про нездатність Януковича та оточення до стратегічного мислення. На тлі переговорів з європейськими партнерами і запевнень у мирному досягненні консенсусу відбувалися періодичні спроби силового зачищення Майдану, зокрема в ніч проти 10 грудня 2013 р. А після прийняття «диктаторських законів» 16 січня 2014 р. стало остаточно зрозуміло, що Янукович не готовий до діалогу та недооцінює ризики для країни. Як наслідок, протести радикалізуються. Уже 19 січня відбувається кількасоттисячне народне віче, яке завершується довготривалою сутичкою на вулиці Грушевського із застосуванням сльозогінного газу, світло-шумових гранат та водометів з однієї сторони та «коктейлів Молотова» – з іншої. Тиск з боку ЄС був одним із чинників, що змусили Януковича відступити. З іншого боку, протести ширилися регіонами, де відбуваються захоплення обласних державних адміністрацій. Ресурсів для придушення цих виступів режим Януковича не мав. 28 січня диктаторські закони було скасовано, а М. Азаров подав у відставку з посади прем'єр-міністра. Надалі вдалося досягти домовленостей про розблокування частини урядового кварталу в обмін на прийняття закону про амністію, а також про повернення до Конституції 2004 р. як способу виходу з політичної кризи.

Однак Янукович не збирався повної мірою виконувати домовленості. 18 лютого 2014 р. відновилися масштабні сутички, а силовики отримали наказ про зачищення Майдану. Зустріч із лідерами опозиції В. Кличком, А. Яценюком та О. Тягнибоком мала відбутися на вигідних для влади умовах, із позиції сили. Однак оточення Януковича недооцінило силу спротиву протестувальників. Попри вбивства, «майданівці» змогли втримати свої позиції та перейти в контрнаступ. 21 лютого 2014 р. Янукович був змушений підписати угоду щодо врегулювання кризи в Україні з опозицією за посередництва голів МЗС Польщі та Німеччини. Однак падіння його режиму це вже не зупинило. Протестувальники висунули ультиматум: подати у відставку до ранку 22 лютого, інакше відбудеться штурм Банкової. Янукович полишає Київ і тікає

спочатку до Харкова, потім до Криму, а згодом взагалі зникає з України. Понад 300 народних депутатів підтримали постанову про усунення В. Януковича з посади Президента України. Режим його особистої влади став минулим.

Яку роль в історії України відіграла управлінська вертикаль, створена четвертим Президентом та його оточенням? В. Янукович зумів максимально сконцентрувати у власних руках владні повноваження, максимально наблизивши гібридний політичний режим до авторитарної моделі. Однак перейти межу авторитарності не зміг. На заваді стали потужне громадянське суспільство, залишки опозиції та тиск західних демократій. Примітивна внутрішня та зовнішня політика спричинила гостру політичну кризу, задля вирішення якої потрібно було вийти за межі сповідуваних донецьким кланом підходів неформальних домовленостей, адміністративного ресурсу та корупції. Однак сам Янукович не був здатним на такі радикальні кроки. Цілком закономірно, його режим занепав під тиском ним же створених суперечностей. А історія 2010-2014 рр. наявно засвідчила – будь-який політичний режим у сучасній Україні неминуче стикається з необхідністю вирішувати питання спадку «незавершеної революції 1991 р.» і проводити політичну, економічну та культурну модернізацію. Якщо в цій ситуації він обирає особисті й вузькокланові інтереси перед національними і державними, його чекає глибока криза та революція.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Денисенко В.І. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010-2014 роки). Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 878 с.

Статті

2. Денисенко В. Режим Віктора Януковича в дискурсі української науки. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. Вип. 50. С. 166-170.
3. Денисенко В. Правління Віктора Януковича в зарубіжній історіографії *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. Вип. 51. С. 96-102.
4. Денисенко В. Генеза еліт Донбасу за радянської доби. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145(1). С. 41-46.
5. Денисенко В. Встановлення контролю оточення Віктора Януковича над збройними силами України (2010–2012 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. Вип. 52. Т. 2. С.170-182.
6. Денисенко В. Зрив підписання угоди про асоціацію України та ЄС (жовтень-листопад 2013 р.). *Сумська старовина*. 2019. №LV. С. 30-45.
7. Денисенко В. Спроби активізації українсько-китайської співпраці за режиму В. Януковича. *Вчені записки Таврійського національного*

- університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Київ, 2020. Т. 31(70), № 4. С. 8-23.
8. Denysenko Vadym. Donetsk financial industrial groups consolidation at the turn of the XXI century. *Skhid*. 2020. № 6(170). P. 5-12.
 9. Денисенко В. Загострення протиріч у підготовці угоди про асоціацію України з ЄС (липень-жовтень 2013 р.). *Старожитності Лукомор'я*. Миколаїв, 2020. № 3(3). С. 91-101.
 10. Денисенко В.І. Захоплення оточенням Віктора Януковича законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні (2010 – початок 2011 рр.). *Сумський історико-архівний журнал*. 2020. № XXXV. С. 42-53.
 11. Денисенко В.І. Революція Гідності та падіння режиму Януковича. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. №4(32). Vol. 2. С. 220-225.
 12. Денисенко В. І. Європейський вектор у зовнішній політиці України (2010 р.) *Сумська старовина*. 2020. № XLVII. С. 53-70.
 13. Денисенко В.І. Концентрація контролю над фінансовою сферою України за часів Віктора Януковича (2010–2014 рр.). *Zaporizhzhia Historical Review*. Запоріжжя, 2020. Вип. 53. С. 134-140.
 14. Денисенко В.І. Збройні сили України під керівництвом Павла Лебедева (2012-2014 рр.). *Zaporizhzhia Historical Review*. Запоріжжя, 2020. Вип. 54. С. 116-123.
 15. Денисенко В.І. Роль Дмитра Саламатіна у руйнуванні збройних сил України (2012 р.). *Zaporizhzhia Historical Review*. Запоріжжя, 2020. Вип. 55. С. 163-169.
 16. Denysenko V. The role of the Party of Regions in Viktor Yanukovich's political growth (1997-2005). *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 8(36). Vol. 1. P. 168-173.
 17. Денисенко В.І. Служба безпеки України у владній вертикалі 2010-2014 рр. *Літопис Волині*. 2021. № 24. С. 72-81.
 18. Денисенко В.І. Проект «Повітряний експрес» у контексті українсько-китайських відносин (2010-2014 рр.). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2021. Том 32 (71). № 2. С. 19-26.
 19. Денисенко В.І. Віктор Янукович під час Помаранчевої революції та за президентства Віктора Ющенка (2004-2009 рр.). *Zaporizhzhia Historical Review*. Запоріжжя, 2021. Вип. 56. С. 178-186.
 20. Денисенко В. Участь Партії регіонів у виборах до парламенту 2012 року. *Гілея*. 2021. Вип. 161. С. 56-60.
 21. Денисенко В. Взаємовідносини влади та опозиції в Україні у 2010-2013 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія*. 2021. №6(48). С. 408-434.
 22. Денисенко В. Віктор Янукович: початок політичної кар'єри. *Старожитності Лукомор'я*. Миколаїв, 2021. С. 116-127.

АНОТАЦІЯ

Денисенко В. І. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.). – Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2021.

У дисертації на основі аналізу комплексу документальних та нарративних джерел досліджено формування та функціонування режиму особистої влади Віктора Януковича в контексті історичних реалій 1990-х – початку 2010-х рр. Для розкриття проблеми залучено низку соціальних та політичних теорій.

Автор доводить, що становлення режиму особистої влади Віктора Януковича було складовою частиною ширшого процесу формування та посилення донецького клану на основі регіональних еліт Донецької та Луганської областей. Останній виступав як виразник політичних інтересів цієї неформальної групи на посадах голови обласної державної адміністрації та прем'єр-міністра. Після перемоги на президентських виборах 2010 р. В. Янукович розпочав активну діяльність зі збільшення власних повноважень та можливостей впливати на систему державного управління.

Кроками до захоплення всієї повноти влади стали формування «коаліції тушок» за допомогою депутатів-перебіжчиків та фракцій Партії регіонів, Блоку Литвина та комуністів; відновлення дії Конституції 1996 р. за допомогою Конституційного Суду; приборкання опозиційних сил: прихильників Тимошенко, Податкового майдану, праворадикальних організацій та інших осередків спротиву за допомогою репресій та підкупу. Загалом на кінець 2011 р. Україна вже перебувала в цілком іншій політичній реальності, аніж на момент перемоги В. Януковича. Сукупність змін протягом 2010-2011 рр. дає підстави говорити про державний переворот. Очільник донецького клану зосередив у власних руках величезні формальні та неформальні важелі впливу, фактично знищивши демократичні запобіжники встановлення авторитарного режиму.

Основу режиму Віктора Януковича становила «Сім'я» – група близьких людей навколо його старшого сина О. Януковича. Говорити про її оформлення можна станом на 2012 рік, коли відбувалася низка ключових перестановок в уряді та стрімке зростання бізнес-структур Януковича-молодшого.

Крах режиму Януковича був опосередковано пов'язаний з міжнародною політикою. Але головною причиною падіння створеної ним вертикалі були її глибокі внутрішні суперечності. Примітивна внутрішня та зовнішня політика спричинила гостру політичну кризу, задля вирішення якої потрібно було вийти за межі сповідуваних донецьким кланом підходів неформальних домовленостей, адміністративного ресурсу та корупції. Однак сам Янукович не був здатним на такі радикальні кроки. Цілком закономірно, його режим занепав під тиском ним же створених суперечностей під час Революції Гідності.

Ключові слова: політичний режим, Віктор Янукович, донецький клан, Партія регіонів, корупція, Президент України, механізми влади, «гібридна» демократія, Асоціація з ЄС, Революція Гідності.

ABSTRACT**V. I. Denysenko. Victor Yanukovych Political Regime in Ukraine (2010–2014): Formation and Functioning. – Monograph.**

A dissertation for Doctor of Historical Sciences degree, speciality 07.00.01 – “History of Ukraine”. – Zaporizhzhia National University. – Zaporizhzhia, 2021.

The dissertation presents a complex analysis of factual and narrative sources, highlighting the formation and functioning of individual power regime of Victor Yanukovich government in the context of historic realities of 1990s – early 2010s. The research is based on a number of social and political theories.

The author proves the fact, that the establishment of the regime of individual power of Victor Yanukovych was an integral part of a wider trend, the formation and strengthening of the Donetsk clan comprising regional elites of Donetsk and Luhansk oblasts. He was to air the “voice” of political interests of this informal group when holding the post of the Head of Regional State Administration and Vice Prime Minister. After winning the presidential elections in 2010, Victor Yanukovych took active steps to extend his individual responsibilities and rights to influence the system of state administration.

The steps towards his seizing ultimate power included forming a “titushki coalition” with the help of “turncoat” deputies and deputy factions of Party of Regions, Lytvyn’s Block and Communists; resuming the legal power of Constitution of 1996 with the help of Constitutional Court; curbing oppositional powers through repressions and bribery, including Tymoshenko associates, Tax Maidan, right-wing radical organizations and other resistance organisations. Generally, by the end of 2011 Ukraine had been witnessing alternative political reality, different from the one relevant at the moment of V. Yanukovych presidential election victory. When taken together, all the political changes occurring 2010-2011 indicate the coup. The head of the Donetsk Clan had single-handedly consolidated huge formal and informal power leverages, having in fact eliminated all democratic “fuses” to prevent the establishment of authoritarian regime.

The backbone of Viktor Yanukovych’s regime was “The Family” – a group of associates of his elder son, O. Yanikovych. Its formalization became clearly visible in 2012, when a number of key government administration posts were reshuffled, followed by rapid expansion of junior Yanukovych businesses.

The collapse of Yanukovych regime was indirectly ignited by international politics. Still, the main reason of the abrupt downfall of the elaborately created authority vertical were its inner inconsistencies. Primitive internal and external policy had led to acute political crisis. Its resolution demanded going beyond the practices, “preached” by the Donetsk Clan, those being informal agreements, administrative pressure and corruption. However, Yanukovych himself was hardly capable of taking such radical steps. Quite predictable was the fact, that his regime fell under pressure of the controversies and conflicts he himself created during the Revolution of Honour.

Key words: political regime, Victor Yanukovych, Donetsk Clan, Party of Regions, corruption, President of Ukraine, administration mechanisms, “hybrid democracy”, EU Association, Revolution of Honour.

Підписано до друку 22.05.2021.
Формат 60x90/16. Друк цифровий. Папір офсетний.
Ум.-друк. арк. 1,9. Тираж 100 прим.
Віддруковано у ПП «Брацило»
69002, м. Запоріжжя, пр. Соборний, 92. Тел. (061) 786-66-77